

Collegiale visitatie

Handleiding en visitatiekader voor het
examenvak Godsdienst/Levensbeschouwing

Regiecentrum *Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak*
Uitgave: Besturenraad, Woerden
Auteur: drs. T.D. Visser
Productiebegeleiding: Corine de Reus
Fotografie: Nationale Beeldbank (cover) / Taco Visser
Vormgeving: FIZZ ondernemers in marketing & communicatie, Meppel
Druk: Ten Brink, Meppel
september 2013

Inhoudsopgave

	Woord vooraf	4
1	Inleiding	5
2	Collegiale visitatie GL: wat en waarom	6
3	Rol en werkwijze Regiecentrum	8
4	Collegiale visitatie: waartoe	9
5	Collegiale-visitatiekader GL	10
6	Checklist collegiale-visitatiekader GL	12
7	Werkwijze collegiale visitatie	14
8	Organisatieprotocol collegiale visitatie	17
9	Urenplanning collegiale visitatie GL	18
10	Onderzoek naar collegiale visitatie GL	19
	Bijlage 1. Intentieverklaring collegiale visitatie GL	25
	Bijlage 2. Format voor het vakleerplan GL	26
	Bijlage 3. Rubric vakleerplan GL	28
	Bijlage 4. Format voor het zelfevaluatieverslag	30
	Bijlage 5. Aandachtspunten visitatievoorzitter	30
	Bijlage 6. Agenda overleg collegiale-visitatiecommissie	31
	Bijlage 7. Voorbeeldprogramma collegiale-visitatiedag	31
	Bijlage 8. Vragenlijst voor panelgesprekken en lesobservaties	32
	Bijlage 9. Format voor het collegiale-visitatieverslag	34
	Bijlage 10. Reflectie op het collegiale-visitatieverslag	34

Woord vooraf

Waarvoor dient de school? Sommige mensen noemen dan meteen het halen van een diploma, zodat je een beroep kunt uitoefenen. Doel van de school is dan kwalificatie. Anderen wijzen meer op de socialisatiefunctie van de school. De school geeft leerlingen van alles mee om zich als een democratisch burger te kunnen gedragen.

Beiden hebben gelijk. De school geeft leerlingen wetenschappelijke, maatschappelijke, culturele en beroepsmatige kennis en vaardigheden mee voor het kunnen uitoefenen van een beroep en het kunnen participeren in de samenleving. Maar beiden missen toch nog iets, misschien wel het belangrijkste doel van de school. Leerlingen worden er ook gevormd als persoon en (mede-)mens. Veel middelbare scholen plannen allerlei activiteiten, excursies, projecten en vakken in hun onderwijscurriculum die een brede (mens)vorming van jonge mensen beogen. Voor christelijk geïnspireerde scholen hoort daar vanuit hun religieuze traditie ook de levensbeschouwelijke vorming van leerlingen bij.

Die brede en levensbeschouwelijke vorming is wezenlijk voor christelijk geïnspireerde scholen. Vorming is niet iets dat er ook nog een beetje bij komt. Wat leerlingen leren bij een vak als godsdienst is voor deze scholen net zo hard als wat ze leren bij Nederlands, scheikunde of aardrijkskunde. Het vak godsdienst hoort er doorgaans voor leerlingen ook gewoon bij.

Daarom is het goed dat de toenmalige minister van Onderwijs in 2007 bij de herziening van de tweede fase besloot dat het vak godsdienst/levensbeschouwing ook een examenstatus verdient. Tegelijk is het goed dat scholen niet verplicht worden voor die status te kiezen. Scholen kunnen zich daardoor zelf profileren vanuit hun eigen visie op onderwijs en levensbeschouwelijk onderwijs. Voor scholen die het vak godsdienst/levensbeschouwing de examenstatus toebedelen, is het een teken van professionaliteit om de kwaliteit van dit examenvak te borgen. De Besturenraad heeft daarom het initiatief genomen tot het realiseren van een kwaliteitsborgingsysteem geschikt voor dit vak. De voorliggende brochure is de toelichting van dat systeem van collegiale visitatie.

De eerste collegiale visitaties van examenvaksecties godsdienst/levensbeschouwing zijn hoopgevend en stimulerend. Het systeem lijkt zelfs geschikt te zijn voor elk ander schoolvak. Want in welk ander professionaliseringstraject werken meerdere leraren van diverse scholen concreet en kritisch samen aan de kwaliteitsborging en verdere ontwikkeling van hun (examen)vak?

Namens de Besturenraad hoop en verwacht ik dat deze vorm van collegiale visitatie zijn weg vindt naar alle examenvaksecties godsdienst/levensbeschouwing en vele andere schoolvakken.

Dr. Wim Kuiper

Voorzitter Besturenraad, centrum voor christelijk onderwijs

Sinds augustus 2007 hebben havo-/vwo-scholen in Nederland de keuzemogelijkheid om het vak godsdienst/levensbeschouwing (verder: GL) in de tweede fase aan te bieden als examenvak. De Besturenraad nam in datzelfde jaar het initiatief tot het instellen van een Regiecentrum *Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak* (verder: Regiecentrum). Het doel van het Regiecentrum is examenvaksecties GL te scholen in en te begeleiden bij de ontwikkeling en de kwaliteitsborging van het examenvak GL.

Het initiatief van de Besturenraad is besproken in de reeds bestaande stuurgroep *Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak*. Deze stuurgroep bestaat naast de Besturenraad als vertegenwoordiger van de protestants christelijke schoolbesturen in Nederland uit de volgende organisaties: DORVO (vertegenwoordiger van de reformatorische schoolbesturen in Nederland), LVGS (vertegenwoordiger van de gereformeerde schoolbesturen in Nederland), KVSC (Kring Van Schoolleiders van Christelijk geïnspireerd onderwijs) en VDLG (Vereniging van Docenten Levensbeschouwing en Godsdienst).

De stuurgroep ondersteunt het initiatief van de Besturenraad en in augustus 2007 is het Regiecentrum van start gegaan.

Van augustus 2007 tot juli 2009 heeft het Regiecentrum secties GL geschoold in en begeleid bij het beschrijven van hun examenvakprogramma GL in een vakleerplan. In dezelfde periode heeft het Regiecentrum een kwaliteitsborgingsysteem voor het examenvak GL ontwikkeld: de collegiale visitatie GL. In 2010 zijn de eerste examenvaksecties GL daarin geschoold en in 2011 zijn de eerste collegiale visitaties van start gegaan die het Regiecentrum heeft begeleid en gecoördineerd. Eind 2011 en begin 2012 heeft het Regiecentrum ten slotte onderzoek gedaan naar de werking van het ontwikkelde kwaliteitsborgingsysteem. Deze brochure is het resultaat van al deze ontwikkelingen.

In de brochure staat het complete collegiale-visitatiesysteem van het Regiecentrum beschreven: wat het inhoudt, wat de doelen ervan zijn, welk inhoudelijk kader het heeft, wat de werkwijze ervan inhoudt en welke rol het Regiecentrum daarin heeft en welke begeleiding het centrum verzorgt.

De brochure heeft tien paragrafen en tien bijlagen.

In paragraaf 2 wordt het wat en waarom uitgelegd van de collegiale visitatie in het kader van het examenvak GL.

Paragraaf 3 gaat in op de rol en de werkwijze van het Regiecentrum.

Paragraaf 4 beschrijft in vijf doelen het 'waartoe' van het collegiale-visitatiesysteem van het Regiecentrum.

Paragraaf 5 geeft het collegiale-visitatiekader voor het examenvak GL weer en paragraaf 6 de daarbij behorende checklist.

In paragraaf 7 wordt de werkwijze van de collegiale visitatie beschreven in vijf stappen.

Paragraaf 8 geeft handvatten voor de organisatie van de collegiale visitatie weer en paragraaf 9 de geschatte tijdsbesteding per deelnemer per jaar.

Paragraaf 10 bevat een artikel over het recente onderzoek naar de collegiale visitatie in het kader van het examenvak GL.

In tien bijlagen volgen ten slotte enige hulpmiddelen ten behoeve van de collegiale visitatie. Waar nodig wordt daarnaar verwezen in de brochure.

Alle scholen met een examenvak GL worden uitgenodigd de kwaliteit van hun examenvak GL te borgen door middel van het collegiale-visitatiesysteem van het Regiecentrum. Om op goede wijze te kunnen participeren in dit kwaliteitsborgingsysteem dient een examenvaksectie GL de cursus *Collegiaal Visiteren* van het Regiecentrum te hebben gevolgd.

Mede namens de stuurgroep *Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak* hoop en verwacht ik dat het collegiale-visitatiesysteem van het Regiecentrum ten goede zal komen aan de ontwikkeling en de kwaliteitsborging van het waardevolle examenvak GL.

Taco Visser, adviseur Identiteit Besturenraad
Regievoerder Regiecentrum *Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak*. Contact: tvisser@besturenraad.nl.

2

Collegiale visitatie GL: wat en waarom

Zoals in de inleiding gezegd kunnen havo-/vwo-scholen in Nederland sinds 2007 (toen de tweede fase vernieuwd werd) besluiten of zij GL als een examenvak aanbieden. Ze kunnen daarvoor twee varianten kiezen. Beide varianten kunnen ook tegelijk aangeboden worden.

Allereerst is er het 'kleine' examenvak. Deze variant wordt met een cijfer gewaardeerd in het zogeheten combinatiecijfer, tezamen met een vak als maatschappijleer en het profielwerkstuk. Dit kleine examenvak kan verder zonder veel vereisten gerealiseerd worden. De enige startvoorwaarde is dat er een compleet Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA) is. Veel scholen bleken hiertoe sinds augustus 2007 in staat. Het Regiecentrum heeft in 2007 onderzocht dat meer dan de helft van de scholen met een vak GL dit vak als examenvak is gaan aanbieden.

Ten tweede is er het 'grote' examenvak. Deze variant wordt als keuzevak apart becijferd. Dit grote examenvak kent wel een aantal vereisten, voordat het aan leerlingen aangeboden mag worden. Er moet bijvoorbeeld eerst goedkeuring van de overheid verkregen zijn, nadat ook een lerarenopleiding GL een adviserende 'accreditatie' heeft verleend. Dit traject neemt minimaal één schooljaar in beslag, aldus de ervaringen van het tiental scholen dat momenteel een examenkeuzevak aanbiedt.

Interne visitatie

Voor beide varianten gelden echter dezelfde eisen wat betreft de kwaliteitsduurzaamheid van het examenvak. Hoewel scholen volgens Artikel 23 van de Grondwet op levensbeschouwelijk gebied inhoudelijk vrij zijn, moeten zij de onderwijskwaliteit van het examenvak kunnen verantwoorden en borgen. Elke school is daarbij wel weer vrij om een eigen kwaliteitsborgingsysteem te kiezen. Zo kan een school de kwaliteit van het vak overlaten aan de eigen sectie GL en/of het eigen onderwijsteam of management, vergelijkbaar met hoe nieuwe docenten gevisiteerd en beoordeeld worden. Het is echter de vraag of deze vorm van interne kwaliteitsborging recht doet aan de kwaliteit en de kwaliteitsborging van een compleet examenvak. De kans op blinde vlekken is bijvoorbeeld groot. Secties GL zijn vaak secties van geringe omvang met docenten die bovendien tientallen jaren aan dezelfde school verbonden kunnen zijn. De kans om wederzijds van elkaar te leren is daardoor kleiner dan in grote secties, evenals de kans op het verwerken van nieuwe vakinzichten. Bovendien zijn er weinig andere vakdeskundigen GL in de school. De eigen aard en didactiek van het

vak GL, vooral het levensbeschouwelijk communiceren met en tussen leerlingen, wordt door menig andere docent in de school als moeilijk en bijzonder beschouwd. Het is dus niet zo maar mogelijk voor docenten van andere vakken om de kwaliteit van het vak GL te beoordelen.

Externe visitatie

Het lijkt er dus op dat er voor een goede kwaliteitsbeoordeling en -borging van het examenvak GL externe expertise nodig is. Een mogelijke vorm van externe kwaliteitsborging is dan visitatie, een systeem waarmee het hoger onderwijs in Nederland werkt. Lerarenopleidingen worden zesjaarlijks gevisiteerd door een team van externe visitatoren, bestaande uit vak- en werkvelddeskundigen. Op dezelfde wijze kunnen voor visitatie van het examenvak GL vak- en werkvelddeskundigen vanuit theologie, religiewetenschappen en godsdienstpedagogiek en ervaren docenten GL gevraagd worden voor de visitatie van het examenvak GL. Interne blinde vlekken worden hiermee voorkomen en er is een grote kans dat nieuwe vakontwikkelingen de examenvaksecties GL bereiken.

Toch kent deze vorm van kwaliteitsbeoordeling een groot bezwaar. Visitatiedeskundigen beoordelen de gevisiteerde sectie immers met externe criteria (voor het hoger onderwijs verzorgt de Nederlands Vlaamse Accreditatie Organisatie deze). Secties GL lijken dan verantwoording af te moeten leggen aan een van hen onafhankelijke instantie die de kwaliteitseisen voor het levensbeschouwelijk onderwijs bepaalt. Dit gegeven botst met de onderwijsvrijheid die scholen en secties GL het primaat geeft om eigen doelen te stellen voor het levensbeschouwelijk onderwijs en gaat bovendien in tegen de aard van het vak GL. Dit vak kent vanwege zijn diverse confessionele wortels zulke verschillende visies en opvattingen – even divers als er confessionele scholen zijn – dat er geen sprake kan zijn van een school-externe maatgevende instantie die het levensbeschouwelijk onderwijs van scholen inhoudelijk op kwaliteit beoordeelt.

Collegiale visitatie

Om de bezwaren ten aanzien van een strikt interne of externe kwaliteitsborging te vermijden, heeft het Regiecentrum voor de borging van het examenvak GL gekozen voor een mengvorm van beide kwaliteitsborgingsystemen. Deze mengvorm is collegiale visitatie, een visitatie door gelijk-

waardige collega's van hetzelfde vakgebied (in dit geval het vak GL), maar wel van buiten de eigen werkcontext (in dit geval de eigen middelbare school). Als mengvorm houdt collegiale visitatie het midden tussen een interne en externe visitatie.

In een collegiale visitatie geven collega-professionals (hier: examenvakdocenten GL) als relatieve buitenstaanders onderbouwde feedback op basis van eigen onderzoek, zoals het bestuderen van documenten, het voeren van gesprekken en het observeren van praktijken, op de wijze waarop een feedbackvrager (hier: een examenvaksectie GL) aan de eigen kwaliteitsverbetering of -ontwikkeling werkt. De feedback van de buitenstaanders dient hiermee het interne doel van de feedbackvrager. Dat wil zeggen dat het accent ligt op de eigen visie en de eigen doelen en leerwensen van de feedbackvrager.

De feedbackvrager doet daarom bijvoorbeeld ook voorafgaand aan de collegiale visitatie een zelfevaluatie. Deze wordt vervolgens als het ware 'ter validering' aan de collegiale visitatoren voorgelegd, met de vraag om na te gaan of het zelfbeeld van de feedbackvrager overeenkomt met het beeld van de buitenstaanders. De uitkomst van de visitatie heeft echter de status van een advies. Het is aan de feedbackvrager zelf wat er met het advies gedaan wordt.

Kortom: het primaire doel van de collegiale visitatie is na te gaan of de feedbackvrager de eigen visie en doelen realiseert. Er wordt niet nagegaan of de sectie GL voldoet aan door anderen vastgestelde criteria. Het gaat bij collegiale visitatie om interne kwaliteitsverbetering en niet om externe verantwoording.

Hiermee past dit systeem van kwaliteitsborging volgens het Regiecentrum zowel bij de aard van het vak GL als bij de bestaande onderwijsvrijheid in Nederland. Het systeem sluit bovendien aan bij de werkwijze van de onderwijsinspectie van de overheid. Deze instantie controleert het levensbeschouwelijk onderwijs namelijk niet op inhoudelijke gronden, maar kent alleen een formele, marginale vorm van kwaliteitstoezicht. Zo moeten scholen hun vakdoelen GL verantwoorden in het schoolplan en de schoolgids, evenals het aantal uren GL per leerjaar in de periodieke kwaliteitsonderzoeken. Pas als scholen aan deze minimale eisen niet voldoen, zal de inspectie actie ondernemen. Andersom gesteld zal de inspectie bij scholen die voldoen aan de minimumeisen simpelweg aansluiten bij de kwaliteitsbeoordeling, de verantwoording en de vorm van kwaliteitsborging van die scholen. Het primaat voor verantwoording van GL ligt bij de scholen.

Eigen kracht

Collegiale visitatie is dus de gulden middenweg tussen interne en externe kwaliteitsbeoordeling. Vreemde ogen dwingen mensen om kritisch naar zichzelf te kijken – in dit

geval docenten GL naar hun eigen examenvak –, maar de gevisiteerde sectie GL blijft zelf verantwoordelijk voor het eigen examenvak. Collega-visitatoren zijn feitelijk dienstbaar aan het eigen (leer)proces van de sectie GL.

In dezelfde zin is het Regiecentrum dienstbaar aan scholen en examenvaksecties GL door de collegiale visitatie te initiëren en te coördineren. Het Regiecentrum biedt dit kwaliteitsinstrument primair aan zodat secties GL de eigen kracht en kwaliteit van hun examenvak kunnen tonen en verder ontwikkelen. De eigen doelen en context staan voorop. Een tweede doel van de collegiale visitatie is het doen ontstaan van een professionele dialoog tussen examenvakcollega's GL, noem het 'warme' leergemeenschappen waarin het streven naar kwaliteit en het elkaar inspireren samengaan. Met zijn systeem van collegiale visitatie brengt het Regiecentrum twee historisch gegroeide fenomenen bij elkaar. Enerzijds de vitale (onderwijs)vrijheid om levensbeschouwelijk onderwijs te geven naar eigen levensbeschouwelijke en pedagogische inzichten en inspiratiebronnen, anderzijds de professionaliteit om een erkend examenvak te geven met vergelijkbare kwaliteitseisen als alle andere schoolvakken in het middelbaar onderwijs in Nederland. Te veel accent op de eigen vrijheid leidt volgens het Regiecentrum veelal tot vrijblijvendheid of zelfgenoegzaamheid, te veel accent op formalistische kwaliteitseisen neigt te veel naar controledrift en instrumentalisering van onderwijs. Deze beide extremen worden vermeden in het collegiale-visitatiesysteem van het Regiecentrum, waarin collega-professionals GL in inspirerende en professionele leergemeenschappen de kwaliteit van hun examenvak GL borgen en verder ontwikkelen.

3

Rol en werkwijze Regiecentrum

Het Regiecentrum biedt scholen zijn kwaliteitsborgingsstelsel van collegiale visitatie aan om examenvaksecties GL in de gelegenheid te stellen de eigen kracht en kwaliteit te beschrijven, verder te ontwikkelen en te verantwoorden aan derden. Als schoolonafhankelijke instantie zal het Regiecentrum de collegiale visitatie van examenvaksecties GL coördineren en van een inhoudelijk visitatiekader voorzien. Het Regiecentrum heeft in totaal drie rollen en/of werkwijzen.

1. Het Regiecentrum coördineert en begeleidt zijn systeem van collegiale visitatie GL. Het plaatst examenvaksecties GL uit een bepaalde regio en met een vergelijkbare vakopvatting en schoolidentiteit na hun aanmelding bij het Regiecentrum in een visitatiekring van vier scholen. Jaarlijks wordt één van de scholen in een visitatiekring gevisiteerd door de deelnemers van de andere scholen in de visitatiekring.
In het startjaar van een visitatiekring begeleidt het Regiecentrum de complete collegiale-visitatieronde in samenwerking met de vier examenvaksecties GL in die visitatiekring. In de jaren daarna begeleidt het Regiecentrum de collegiale visitaties op afstand.
Scholen melden zich vrijwillig bij het Regiecentrum aan, als zij willen meedoen aan zijn systeem van collegiale visitatie en stemmen in met de indeling en de voorwaarden van het Regiecentrum.
2. Het Regiecentrum verleent na een geslaagde collegiale-visitatieprocedure het collegiale-visitatiebewijs aan scholen en examensecties GL die participeren in zijn

collegiale-visitatiesysteem. Zowel de gevisiteerde sectie als de collegiale visitatoren ontvangen een visitatiebewijs. Het verstrekte collegiale-visitatiebewijs heeft geen accreditatiestatus, noch is het Regiecentrum een accreditatieorganisatie. Het bewijs dient als tastbare erkenning van de investering in de onderwijskwaliteit door de individuele scholen en examenvaksecties GL.

Het Regiecentrum administreert de jaarlijks verstrekte collegiale-visitatiebewijzen en de in de collegiale visitaties geproduceerde verslagen en maakt jaarlijks de namen van de gevisiteerde scholen en visiterende examenvaksecties openbaar via de website van de Besturenraad.

Scholen en secties GL kunnen ook via eigen kanalen openbaar maken dat hun examenvak GL gevisiteerd is volgens het collegiale-visitatiesysteem van het Regiecentrum. Zij kunnen deze kwaliteitserkenning bijvoorbeeld vermelden in hun kwaliteitszorgsysteem, evenals aanvoeren als verantwoording tegenover de maatschappelijke omgeving van de school en de overheid.

3. De meer substantiële rol en werkwijze van het Regiecentrum bestaan uit het beogen van vijf doelen met zijn systeem van collegiale visitatie, en het verzorgen en onderhouden van het collegiale-visitatiekader. In dit kader staat de inhoudelijke werkwijze van de collegiale visitatie beschreven. Examenvakdocenten GL visiteren elkaar op basis van dit visitatiekader.
De doelen en het collegiale-visitatiekader worden in de volgende twee paragrafen beschreven.

4

Collegiale visitatie GL: waartoe

Wat beoogt het Regiecentrum met zijn kwaliteitsborgingssysteem? Waartoe dient de collegiale visitatie in het kader van het examenvak GL? Met het systeem van collegiale visitatie wil het Regiecentrum vijf doelen bereiken:

1. Collegiale visitatie GL heeft als primaire doel de eigen kracht en de interne kwaliteitsborging van examenvaksecties GL en hun scholen te dienen. Het primaat voor de kwaliteit van het levensbeschouwelijk onderwijs ligt bij de gevisiteerde sectie GL en de eigen school.
2. Het tweede doel van de collegiale visitatie GL is dat examenvakdocenten GL hun onderwijs in het examenvak GL leren beschrijven en verantwoorden in een *recent* en *compleet* vakleerplan GL dat voldoet aan het format voor vakleerplanontwikkeling van de Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) en de nadere uitwerking daarvan in de Hermes-brochure *Handleiding vakleerplan Godsdienst/Levensbeschouwing* (2011).¹ Ook moet het vakleerplan gerelateerd zijn aan de *Handreiking Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak* (2006), uitgegeven door de Besturenraad.²
3. Collegiale visitatie GL wil ten derde de zelfevaluatie van examenvaksecties GL dienen, evenals adviezen genereren inzake hun eigen leerwensen en ontwikkelingsmogelijkheden. Een gevisiteerde examenvaksectie GL zal de gegeven adviezen zelf op bruikbaarheid in de eigen context beoordelen en zelf het leerproces verantwoorden in de kwaliteitszorgcyclus van de eigen school.
4. Collegiale visitatie GL stelt zich ook ten doel de professionaliteit van de betrokken examenvakdocenten GL te vergroten, zodat de kwaliteit van het examenvak GL mede wordt geborgd in de professionaliteit van docenten GL. Professionalisering zorgt bovendien voor doorontwikkeling van het examenvak GL en verhoging van de onderwijskwaliteit GL.
5. Collegiale visitatie GL beoogt ten slotte om examenvakdocenten GL die participeren in de collegiale visitatie wederzijds van elkaar te laten leren. Niet alleen de gevisiteerde docenten leren van de collegiale visitatie, maar ook de andere docenten in dezelfde visitatiekring. Visitatiekringen zullen zich zo kunnen ontwikkelen tot inspirerende leergemeenschappen. Kwaliteit, professionaliteit en wederzijds leren en inspireren gaan bij een collegiale visitatie hand in hand.

---

¹ Reijn, M.L. & Visser, T.D. (2011). *Handleiding vakleerplan Godsdienst/Levensbeschouwing*. Woerden: Hermes.
Zie: www.besturenraad.nl > downloads > identiteit.

Zie ook bijlage 2 en 3.

² Besturenraad (2006). *Handreiking Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak*. Zie: www.besturenraad.nl > downloads > identiteit.
Zie ook bijlage 2.

Om de vijf doelen van de collegiale visitatie te behalen, zullen deelnemende examenvakdocenten GL een aantal professionele stappen moeten zetten in en voorafgaand aan de collegiale visitatie. In paragraaf 7 wordt de procedurele werkwijze tijdens de collegiale visitatie stap voor stap beschreven, deze paragraaf beschrijft het inhoudelijke collegiale-visitatiekader.

Het kader heeft vier aandachtsgebieden. De eerste drie zaken dienen examenvaksecties GL in orde te hebben voorafgaand aan een collegiale visitatie, het laatste aandachtsgebied betreft afspraken en noties over de professionele houding van alle betrokkenen in de collegiale visitatie.

A. De te visiteren examenvaksectie GL heeft het onderwijs in GL beschreven in een vakleerplan.¹ Het vakleerplan kent de volgende componenten:

1. De sectie GL beschrijft haar *visie op het examenvak GL* en legt daarbij een relatie met de visiebeschrijvingen van de Handreiking *Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak*, zoals omschreven aldaar in de zogenaamde 'piketpaaltjes'. Opvallende verschillen tussen de eigen visie en de beschrijvingen van de Handreiking verantwoordt de sectie.
2. In de beschrijving van de vakvisie verantwoordt de sectie GL hoe haar *visie zich verhoudt tot de identiteit van de eigen school*.
3. In de beschrijving van de vakvisie verantwoordt de sectie GL hoe haar *visie zich verhoudt tot de visie van de school op onderwijs, pedagogiek en burgerschap*.
4. De sectie GL beschrijft de *bijdragen van het examenvak GL aan algemene schoolactiviteiten*.
5. De sectie GL beschrijft de *doelen* met het examenvak GL en legt daarbij een relatie met het in de Handreiking beschreven doel. Opvallende verschillen tussen de eigen doelen en die van de Handreiking verantwoordt de sectie. De doelen zijn beschreven in termen van kennis, vaardigheden en attitudes.
6. De sectie GL beschrijft de *leerinhouden* van het examenvak GL op het gebied van kennis, vaardigheden en attitudes en legt daarbij een relatie met de zes domeinen van de Handreiking. Opvallende verschillen tussen de eigen leerinhouden en de domeinen van de Handreiking verantwoordt de sectie. De leerinhouden worden in algemene eindtermen beschreven.
7. De sectie GL beschrijft de *leervormen* GL die de examenvakdocenten hanteren (de vakdidactiek) en legt daarbij een relatie met de didactiek van de Handreiking (de vijf basishandelingen). Opvallende verschillen tussen de eigen vakdidactiek en die in de Handreiking verantwoordt de sectie. De sectie beschrijft ook de werkvormen die de docenten veel gebruiken.
8. De sectie GL beschrijft de in het examenvak GL gebruikte *leermiddelen, zoals lesmethoden en faciliteiten*, en verantwoordt de keuzen voor de gehanteerde leermiddelen.
9. De sectie GL beschrijft de *inhoud en vormen van toetsing* bij het examenvak GL, evenals de nagestreefde *leerlingcompetenties* en het programma van toetsing en afsluiting (PTA), en legt daarbij een relatie met de in de Handreiking beschreven vormen van toetsing. Opvallende verschillen met de Handreiking verantwoordt de sectie. Toetsing omvat hier een breed spectrum: de inhoudelijke toetsing van kennis, vaardigheden en attitudes, die op diverse manieren getoetst kunnen worden. Te denken valt aan: schriftelijke toets, essay, mondelinge presentatie, (maatschappelijke) stage, portfolio, etc.
10. De sectie GL beschrijft de *feedbackmogelijkheden voor leerlingen* op het examenvak GL.
11. De sectie GL beschrijft de *docentrol en de competenties* van de examenvakdocenten GL en maakt daarbij een onderscheid tussen het zelfbeeld van de docenten en hoe zij denken dat leerlingen hen zien. Bij deze beschrijving legt de sectie een relatie met de docentcompetenties van de Handreiking en de Stichting Beroepskwaliteit Leraren (SBL).
12. De sectie GL beschrijft de *organisatie* van het examenvak GL, zoals de *leerplekken* waar leerlingen leren voor het vak GL, de *mate van samenwerking* van de leerlingen tijdens het leerproces (met wie de leerlingen leren) en de *tijd* die leerlingen voor het examenvak GL hebben (per onderdeel gerangschikt), zowel wat betreft contacturen als studielasturen. De sectie voegt mogelijk studiewijzers toe, als deze gangbaar zijn in het examenvak GL.
13. De beschreven vakleerplancomponenten kennen een hoge mate van *samenvang*.

¹ In bijlage 2 en 3 worden twee hulpmiddelen gegeven voor het schrijven en beoordelen van een vakleerplan GL.

B. De te visiteren examenvaksectie GL heeft, in zoverre dit niet is gebeurd in het vakleerplan, beschreven wat de positie van het examenvak en de sectie GL is in de school en ten aanzien van de schoolomgeving. Het positiedocument kent de volgende componenten:

1. De sectie GL beschrijft de relatie met de directie en het middenmanagement (de teamleiders) in het kader van het examenvak GL én in het kader van de verwachtingen en afspraken die er zijn ten aanzien van de rol van examenvakdocenten GL betreffende de schoolidentiteit.
2. De sectie GL beschrijft het budget dat en de ruimte voor ontwikkeling die het examenvak GL ten dienste staat.
3. De sectie GL beschrijft de aard van de relatie met docenten van andere vakken.
4. De sectie GL beschrijft de aard van de relatie met ouders. In hoeverre is er een bijzondere relatie vanwege de aard van het examenvak GL en de band tussen dit vak en de schoolidentiteit?
5. De sectie GL beschrijft de positionering van het examenvak GL ten aanzien van andere vakken, leergebieden, profielen en mogelijk de maatschappelijke stage.
6. De sectie GL beschrijft de eigen bijdrage aan de mogelijke vakkenintegratie met andere vakken.
7. De sectie GL beschrijft haar eventuele bijzondere rol in de school, bijvoorbeeld ten aanzien van de schoolidentiteit, studiedagen, burgerschapsvorming, counseling, pedagogiek, etc.

C. De te visiteren examenvaksectie GL heeft voorafgaand aan de collegiale visitatie een zelfevaluatie geschreven.

De zelfevaluatie kent de volgende componenten:

1. De sectie GL vergelijkt het vakleerplan kritisch met de lespraktijk van de docenten GL. In hoeverre kloppen de leerplancomponenten met de realiteit? Halen leerlingen de doelen?
2. De sectie GL maakt een sterkte- en zwakteanalyse van de huidige stand van zaken. Wat gaat goed en wat kan beter? Wat inspireert de sectie GL en wat wordt als een last ervaren?
3. De sectie GL geeft een samenvattende interpretatie van de uitkomsten van de zelfevaluatie.
4. De sectie GL beschrijft de aanpak van de zelfevaluatie, zoals de gebruikte instrumenten (leerlingresultaten, leerlingvragen, lesbezoeken, interviews, intervisie, etc.).

5. De sectie GL beschrijft de wijze waarop het proces van interpretatie en verslaglegging is verlopen. Met wie de evaluatie besproken is, in hoeverre de interpretaties van alle sectieleden meegenomen zijn, hoe de conclusies getrokken zijn, wie de conclusies trok(ken), etc.
6. De sectie GL formuleert enkele conclusies, leerwensen en voorgenomen vervolgstappen naar aanleiding van de zelfevaluatie. Mogelijk worden er ook al verbeteradviezen voorgesteld.
7. De sectie GL selecteert voor de collegiale visitatoren enkele punten van aandacht of ter nadere bestudering, evenals enkele vragen waarop men als sectie GL vooral een antwoord wil.
8. De sectie GL beschrijft bij een vervolgisitatie (na vier jaar) in hoeverre het plan van aanpak gerealiseerd is.

D. Betrokkenen in de collegiale visitatie houden zich aan de volgende afspraken en attitudes:

1. Een collegiale visitator heeft de cursus *Collegiaal Visiteren* van het Regiecentrum gevolgd.
2. Zelf visiteren betekent ook gevisiteerd worden door de andere visitatoren in de visitatiekring.
3. Een collegiale visitator woont het commissieoverleg, de visitatiedag en de nabespreking bij.
4. Een collegiale visitator bereidt zich tijdig voor op de collegiale visitatie en leest, analyseert, interpreteert, waardeert en bevraagt de opgestuurde documenten nauwkeurig en vakgericht.
5. Een collegiale visitator schrijft samen met de andere visitatoren het collegiale-visitatieverslag en formuleert daarin waarderende feedback en heldere adviezen. Een gevisiteerde sectie schrijft een heldere reflectie en een concreet plan van aanpak naar aanleiding van het visitatieverslag.
6. Een collegiale visitator stelt zich dienstbaar op tegenover de te visiteren sectie, ontwikkelt hiervoor een houding van openheid en empathie, en onderscheidt feedback van kritiek.
7. Een collegiale visitator is in die rol terughoudend ten aanzien van de eigen visie op GL en anderszins eigen opvattingen rond levensbeschouwelijke educatie.
8. Een collegiale visitator staat open voor het wederzijds leren en inspireren van elkaar.

6

Checklist collegiale-visitatiekader GL

In deze paragraaf staan drie checklisten ten behoeve van de in de vorige paragraaf beschreven vereiste vakleerplan-, positiedocument- en zelfevaluatiecomponenten. Collegiale visitatoren wordt geadviseerd deze checklisten te hanteren in de voorbereiding op de collegiale-visitatiedag.

Een rubric vakleerplan GL kent vier kwaliteitsniveaus: 1) algemeen 2) systematisch, 3) motiverend, 4) positionerend beschreven. Niveau twee is de minimumrichtlijn voor een vakleerplan van het examenvak GL (zie bijlage 3).

Vakleerplancomponenten	1. Algemeen	2. Specifiek	3. Motiverend	4. Positionerend
A. Vakleerplan - het vakleerplan voldoet aan de eisen van de Handleiding vakleerplan GL van Hermes en de Handreiking van de Besturenraad en heeft de componenten:				
1. Visie op het examenvak GL				
2. Visie op GL in relatie tot de schoolidentiteit				
3. Visie op GL in relatie tot de schoolvisie op onderwijs, pedagogiek, burgerschap				
4. Bijdragen examenvak GL in de school				
5. Doelstellingen examenvak GL				
6. Leerinhouden examenvak GL				
7. Leervormen examenvak GL				
8. Leermiddelen en faciliteiten GL				
9. Toetsing examenvak GL en leercompetenties GL				
10. Feedbackmogelijkheden				
11. Rol en competenties examenvakdocenten GL				
12. Organisatie GL (leerplekken, mate van leerlingsamenwerking, beschikbare tijd)				
13. De mate van samenhang tussen de diverse leerplancomponenten.				

Positiedocumentcomponenten	Onvoldoende	In ontwikkeling	Voldoende	Goed
B. Positiedocument - de volgende componenten kunnen in het vakleerplan staan, anders komen ze hier aan bod:				
1. De relatie met de schooldirectie en het middenmanagement in het kader van het examenvak GL en de schoolidentiteit				
2. Het budget en de ruimte voor ontwikkeling van het examenvak GL				
3. De aard van de relatie met docenten van andere vakken				
4. De aard van de relatie met ouders				
5. De positionering van het examenvak GL ten aanzien van andere vakken, leergebieden, profielen, stage, etc.				
6. De bijdrage van het examenvak GL aan mogelijke vakkenintegratie				
7. De eventuele bijzondere rol van examenvakdocenten GL				

Positiedocumentcomponenten	Onvoldoende	In ontwikkeling	Voldoende	Goed
C. Zelfevaluatie - op basis van vakleerplan, positiedocument en de praktijk kent de zelfevaluatie de volgende componenten:				
1. Een kritische vergelijking van alle componenten van het vakleerplan met de lespraktijk van de sectie GL				
2. Een sterkte/zwakteanalyse				
3. Een samenvattende interpretatie van de uitkomsten van de zelfevaluatie				
4. De beschrijving van de aanpak van de zelfevaluatie (de instrumenten)				
5. Beschrijving van het proces van interpretatie en verslaglegging (de bespreking in de sectie)				
6. Eigen conclusies, leerwensen, adviezen en voorgenomen vervolgstappen				
7. Aandachtspunten en vragen voor de collegiale visitatoren				
8. Bij een vervolgisitatie (na vier jaren): realisatie plan van aanpak				

7

Werkwijze collegiale visitatie GL

Hoe verloopt een collegiale visitatie in een visitatiekring van vier scholen nu in de praktijk? In deze paragraaf volgt in vijf stappen de procedurele werkwijze van het collegiale-visitatie-systeem van het Regiecentrum. Doel van het stappenplan is om scholen en examenvaksecties GL houvast te bieden tijdens het uitvoeren van een collegiale visitatie. De meer op inhoud en inspiratie gerichte docent GL neme de noodzakelijke formaliteit daarbij voor lief.

In het kort komt het stappenplan erop neer dat deelnemers aan het collegiale-visitatiesysteem van het Regiecentrum eerst diens werkwijze onderschrijven en oefenen in een cursus (stap 1), dat zij vervolgens in een door het Regiecentrum toegewezen visitatiekring van vier scholen jaarlijks een collegiale visitatie vanuit de eigen rol en in overleg voorbereiden (stap 2) en uitvoeren (stap 3) op één van de scholen, dat de collegiale visitatoren het collegiale-visitatieverslag schrijven (stap 4) en dat de collegiale visitatie afgerond wordt met een korte schriftelijke en een uitgebreide mondelinge reflectie van de gevisiteerde sectie ten aanzien van het verslag (stap 5). Wanneer een visitatieronde compleet is doorlopen, verleent het Regiecentrum alle betrokkenen de jaarlijkse visitatiebewijzen.

Uit het stappenplan zal wederom blijken dat zowel aan het begin als aan het eind van de collegiale visitatie het primaat ligt bij de eigen sectie GL en schoolcontext. Elke sectie bepaalt zelf de doelen, inhouden en vormen van het eigen levensbeschouwelijk onderwijs, evenals de eigen visie daarop en inspiraties daarvoor. Het visitatiesysteem van het Regiecentrum maakt echter dat een examenvaksectie GL het examenvak GL op kwalitatieve wijze leert verantwoorden en verder ontwikkelen, waarbij professionaliteit en wederzijds leren en inspireren samengaan.

Stap 1: Werkwijze onderschrijven en oefenen

- De school en examenvaksectie GL onderschrijven de rol, werkwijze, doelen en het collegiale-visitatiekader van het collegiale-visitatiesysteem van het Regiecentrum.
- De school en sectie GL investeren tijd in alle fasen van het collegiale-visitatietraject (de *voorbereiding* – het schrijven van de benodigde documenten of het overleg, de *uitvoering* – de visitatiedag, en de *afronding* – het verslag met de adviezen van de collegiale visitatoren en de reflectie daarop door de gevisiteerde sectie GL). Zie hiervoor de intentieverklaring in bijlage 1.

- Elke deelnemende examenvakdocent GL volgt de collegiale visitatiecursus van het Regiecentrum. Elke school stelt de eigen examenvakdocenten GL in staat deze cursus te volgen.¹
- Elke examenvakdocent GL is bereid de eigen onderwijskwaliteit te beschrijven en voor te leggen aan de eigen sectie GL en de examenvakcollega's van andere scholen.
- Elke deelnemende examenvaksectie GL maakt deel uit van een collegiale-visitatiekring van vier scholen, samengesteld door het Regiecentrum.
- Elk jaar wordt één van de vier examenvaksecties GL van de collegiale-visitatiekring gevisiteerd. Elke school kan de collegiale visitatie een plek geven in de eigen kwaliteitszorgcyclus.
- Elke in een visitatiekring betrokken examenvakdocent GL is zowel bereid om zelf collegiaal gevisiteerd te worden als om de andere examenvaksecties GL in de visitatiekring te visiteren.
- Elke collegiale visitator woont het commissieoverleg, de visitatiedag en de nabespreking bij.
- Elke collegiale visitator bereidt zich tijdig voor op de collegiale visitatie en leest, analyseert, interpreteert, waardeert en bevraagt de opgestuurde documenten nauwkeurig en vakgericht.
- Elke collegiale visitator schrijft samen met de andere visitatoren het collegiale-visitatieverslag en formuleert daarin waarderende feedback en heldere adviezen. Een gevisiteerde sectie schrijft een heldere reflectie en een concreet plan van aanpak naar aanleiding van het visitatieverslag.
- Elke collegiale visitator stelt zich dienstbaar op tegenover de te visiteren sectie, ontwikkelt hiervoor een houding van openheid en empathie, en onderscheidt feedback van kritiek.
- Elke collegiale visitator is in die rol terughoudend ten aanzien van de eigen visie op GL en anderszins eigen opvattingen rond levensbeschouwelijke educatie.
- Elke collegiale visitator staat open voor het wederzijds leren en inspireren van elkaar.

¹ In deze driedaagse cursus leren de deelnemers twee centrale competenties: op professionele en vakmatige wijze vakleerplannen kunnen analyseren en beoordelen en op een stimulerende en inspirerende wijze feedback en adviezen kunnen geven. Daarnaast oefenen ze de werkwijze en de rollen in de collegiale visitatie, zoals het voeren van panelgesprekken, het hebben van de rol van voorzitter, secretaris en gevisiteerde, en het schrijven van het visitatieverslag, het reflectieverslag en het plan van aanpak.

Stap 2: Voorbereiden van de collegiale visitatie

- De examenvaksecties GL in een visitatiekring maken samen afspraken bij wie de collegiale visitatie in welk van de vier jaren plaatsvinden.
- De te visiteren sectie GL beschrijft haar levensbeschouwelijk onderwijs in een vakleerplan naar het format (en rubric) vakleerplan GL van de brochure *Handleiding vakleerplan Godsdienst/Levensbeschouwing* in 2011 uitgegeven door Hermes en de inhoudelijke richtlijnen van de Handreiking *Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak* in 2006 uitgegeven door de Besturenraad (zie paragraaf 5 en 6 en bijlage 2 en 3).
- De te visiteren sectie GL beschrijft, in zoverre dit niet in het vakleerplan staat, wat de positie van het vak en de sectie GL is in de school en ten aanzien van de schoolomgeving (zie paragraaf 5 en 6).
- De te visiteren sectie GL beoordeelt haar onderwijs GL door middel van een recente zelfevaluatie naar het format van het Regiecentrum (zie paragraaf 5 en 6 en bijlage 4).
- De te visiteren sectie GL stuurt het vakleerplan, het positiedocument en de zelfevaluatie minimaal een maand voor de visitatiedag op aan de collegiale visitatoren, evenals eventuele benodigde bijlagen (PTA's, studiewijzers, opdrachten, schoolgids). In het geval van een vervolgvizitatie (na vier jaren) stuurt de te visiteren sectie GL ook de resultaten van het vier jaar geleden opgestelde plan van aanpak op (ze neemt die mee in de zelfevaluatie van dat moment).
- De collegiale visitatoren lezen, analyseren, interpreteren, waarderen en bevragen de documenten individueel en bespreken deze minimaal twee weken voor de visitatiedag met elkaar als visitatiecommissie. Tijdens dit overleg bepaalt de commissie de focus, aandachtspunten en vragen voor de diverse gesprekspanels ten behoeve van de collegiale visitatie (zie bijlage 8). Het verdient aanbeveling de vragen onderling en/of per panel te verdelen tussen de visitatoren.
- De collegiale visitatoren verdelen de rollen. Eén sectie is of levert de voorzitter, die alle overleg in de commissie voorzit, evenals de panelgesprekken tijdens de visitatie, en die contactpersoon is met de te visiteren sectie (zie bijlage 5 en 6). Een andere sectie is of levert de secretaris, die in de commissie en op de visitatiedag notuleert en het conceptverslag schrijft (zie bijlage 9).
- De collegiale visitatoren maken in overleg met de te visiteren sectie een planning voor de visitatiedag waarin ruimte is voor panelgesprekken, lesobservaties, commissieoverleg, lunch, rondleiding en terugkoppeling eerste bevindingen (zie bijlage 7). Het verdient aanbeveling dat de te visiteren sectie zich tijdens de visitatiedag laat assisteren door een administratief of beleidsmedewerker, zodat de sectie organisatorisch gezien de handen vrij heeft die dag.

Stap 3: Uitvoeren van de collegiale visitatie

- Centraal op de visitatiedag staan de panelgesprekken tussen de collegiale visitatoren en enkele leerlingen, de (examenvak)sectie GL, enkele docenten van andere vakken en de locatiedirectie. Ook zijn er lesobservaties in examenklassen GL (zie voor een mogelijke dagplanning bijlage 7). Het verdient aanbeveling om minimaal een (les)uur te reserveren voor een panelgesprek en om meerdere korte momenten in te lassen voor lesobservaties (van bv. een kwartier).
- De collegiale visitatoren worden rondgeleid door de school en de vaklokalen GL. Dit kan de sectie GL doen, maar ook de schoolleiding of de ingeschakelde medewerker.
- In de dagplanning kunnen activiteiten gelijktijdig plaatsvinden. Als de commissie voldoende omvang heeft, kan zij zich splitsen. Wanneer drie collegiale visitatoren met de schoolleiding spreken, kunnen andere visitatoren met collega's van andere vakken spreken of lessen observeren. Het verdient echter aanbeveling om het gesprek met de te visiteren sectie GL met de complete commissie te doen (evenals de lunch).
- De commissie heeft voldoende interne overlegmomenten nodig tijdens de visitatiedag (zeker als men de commissie regelmatig opsplijst), waarbij alle collegiale visitatoren aanwezig zijn.
- De te visiteren sectie GL geeft inzage in de aanvullende documenten, zoals opdrachten en toetsen van examenklassen GL en leerlingwerk uit examenklassen GL.
- Aan het eind van de visitatiedag volgt een eerste, korte mondelinge evaluatie. De commissie presenteert de voorlopige feedback en adviezen, de gevisiteerde sectie GL kan daarop kort reageren. Mogelijk sluiten de deelnemers de visitatiedag af met een borrel of een maaltijd.

Stap 4: Schrijven van een collegiale-visitatieverslag

- De secretaris stuurt het conceptverslag (zie bijlage 9) van de gehouden collegiale visitatie binnen twee weken na de visitatiedag op aan de andere commissieleden.
- De andere collegiale visitatoren geven binnen twee weken na ontvangst van het verslag hun commentaar door aan de secretaris.
- De secretaris verwerkt het commentaar binnen twee weken na ontvangst en stuurt het verslag op aan het Regiecentrum voor redactie daarvan.
- Binnen twee weken stuurt het Regiecentrum het gereedgeerde verslag terug aan de leden van de collegiale-visitatiecommissie die het gezamenlijk accorderen.
- De voorzitter stuurt het definitieve collegiale-visitatieverslag op aan de gevisiteerde sectie GL en vraagt de sectie om binnen twee weken met een reflectie en een plan van aanpak te komen.
- De voorzitter plant samen met de gevisiteerde sectie GL een evaluatiebijeenkomst waarin de commissie en de gevisiteerde sectie het collegiale-visitatieverslag met elkaar evalueren.

Stap 5: Afronden van de collegiale visitatie

- De gevisiteerde examenvaksectie GL bespreekt het collegiale-visitatieverslag binnen twee weken intern in de sectie en met de locatiedirectie en schrijft naar aanleiding daarvan een korte slotreflectie ten aanzien van het collegiale-visitatieverslag (zie bijlage 10).
- De gevisiteerde sectie maakt interne afspraken met de sectiegenoten en de locatiedirectie welke feedback en aanbevelingen zij oppakken in de komende vier jaren.
- De gevisiteerde sectie stelt een concreet plan van aanpak op voor de eigen verbeterpunten in de komende

vier jaar tot de volgende visitatie. Het verdient aanbeveling om een planning te maken waarin jaarlijks een actiepunt aangepakt wordt (zie bijlage 10).

- De gevisiteerde sectie stuurt de slotreflectie en het plan van aanpak binnen twee weken op aan de commissie en het Regiecentrum. Het verdient aanbeveling de uitkomsten van de visitatie op te nemen in het kwaliteitszorgsysteem van de school en aan alle betrokkenen in de panels te communiceren, te publiceren op de website van de school en/of via andere kanalen bekend te maken (denk aan: schoolgids, schoolkrant, ouderbulletin).
- De gevisiteerde sectie en de collegiale visitatoren komen binnen drie maanden na de visitatiedag bijeen voor een gezamenlijke evaluatiebijeenkomst onder leiding van de voorzitter. Hierop krijgt de gevisiteerde sectie allereerst de gelegenheid mondeling te reageren op de visitatie en het verslag, waarna ook de collegiale visitatoren hun reflecties kunnen delen. Ten slotte maken alle betrokkenen afspraken voor de volgende visitatie (datum opsturen documenten door te visiteren sectie, datum commissievergadering collegiale visitatoren, datum visitatiedag en rolverdeling in de commissie). Op dit moment in de visitatiecyclus wisselen alle rollen en zit de nieuwe voorzitter de bijeenkomst verder voor en legt de nieuwe secretaris de afspraken vast.
- Na het succesvol doorlopen van zijn collegiale-visitatiesysteem kent het Regiecentrum collegiale-visitatiebewijzen toe aan alle betrokkenen in de collegiale-visitatiekring.
- Het Regiecentrum administreert alle jaarlijks verstrekte collegiale-visitatiebewijzen, alle collegiale-visitatieverslagen en alle slotreflecties en plannen van aanpak.
- Het Regiecentrum maakt jaarlijks de namen van de gevisiteerde scholen en visiterende-examenvaksecties GL openbaar op de website van de Besturenraad.

8

Organisatieprotocol collegiale visitatie GL

In deze paragraaf volgt het organisatieprotocol van de collegiale visitatie GL. Hierin is op een rij gezet welke stappen de betrokkenen moeten zetten om een collegiale visitatie in goede banen te leiden.

Vooraf aan de collegiale visitatie GL (stap 1 en 2)

1. De examenvaksecties GL volgen ten behoeve van de collegiale visitatie GL de cursus *Collegiaal visiteren* van het Regiecentrum, waarin de benodigde visitatievaardigheden en de werkwijze van en rollen in de collegiale visitatie geleerd worden.
2. Het Regiecentrum deelt vier examenvaksecties GL in een regionale collegiale-visitatiekring GL in en verstuurt de onderlinge contactgegevens aan alle betrokkenen.
3. De secties GL maken een vierjarenschema waarin staat welke sectie in welk jaar gevisiteerd wordt, welke sectie de collegiale visitatie voorziet en welke sectie de secretaris levert.
4. Alle secties GL sturen een intentieverklaring, die is ondertekend door de schoolleiding, op aan het Regiecentrum. Hierin staan de werkafspraken voor de collegiale visitatie over een periode van vier jaren (zie bijlage 1).
5. De visitatievoorzitter legt contact met de te visiteren sectie GL om afspraken te maken over het toezenden van de documenten aan de visitatiecommissie, zoals schoolgids, vakleerplan, positiesdocument, zelfevaluatie en eventuele bijbehorende materialen (denk aan: studiewijzers, opdrachten, toetsen, beoordelingen, lesmaterialen). Zie paragraaf 5 en 6 en bijlage 2, 3 en 4.
6. De visitatievoorzitter overlegt met de contactpersoon van de te visiteren sectie GL ook alle procedurele zaken tot en met de planning van het visitatiebezoek (zie bijlage 5).
7. De visitatievoorzitter plant met de andere commissieleden een datum voor het overleg (zie bijlage 6) en checkt of de documenten naar iedereen verstuurd zijn. Dit overleg is 'live'. Bij plotselinge verhindering van een collegiale visitorator kan er via interactieve media mee overlegd worden. In het overleg worden ook de onderlinge taak- en rolverdeling op de visitatiedag gemaakt (zie bijlage 7).

Collegiale-visitatiedag GL (stap 3)

1. Op deze dag vinden de geplande panelgesprekken plaats met de diverse betrokkenen bij het onderwijs GL (schoolleiding, sectie GL, andere docenten en leerlingen) en de lesobservaties (zie bijlage 7).
2. Voor de gesprekken en de lesbezoeken kan de vragenlijst gebruikt worden die het Regiecentrum gemaakt heeft als algemene voorzet voor de gesprekken en de observaties (zie bijlage 8).

Na afloop van de collegiale visitatie GL (stap 4 en 5)

1. De visitatiesecretaris stuurt het conceptverslag van de collegiale visitatie (zie bijlage 9) binnen twee weken na de visitatiedag op naar de overige collegiale visitoratoren.
2. Het conceptverslag wordt door de collegiale visitoratoren binnen twee weken na de collegiale visitatie becommentarieerd, dat de secretaris ook weer binnen twee weken verwerkt.
3. De secretaris stuurt het conceptverslag voor redactie op naar het Regiecentrum.
4. Het Regiecentrum stuurt het geredigeerde verslag binnen twee weken op aan de commissie. De collegiale visitoratoren accorderen het definitieve verslag gezamenlijk.
5. De gevisiteerde sectie GL ontvangt het collegiale-visitatieverslag van de commissievoorzitter.
6. De gevisiteerde sectie GL en de voorzitter plannen een evaluatiebijeenkomst met alle betrokkenen in de collegiale-visitatiekring.
7. De gevisiteerde sectie GL bespreekt het collegiale-visitatieverslag binnen twee weken intern met sectie en schoolleiding en overlegt welke feedback en aanbevelingen ze oppakken.
8. De gevisiteerde sectie GL schrijft in een klein document haar reflectie op het visitatieverslag aangevuld met een plan van aanpak (zie bijlage 10). Zij stuurt dit document binnen twee weken na het interne overleg op aan de commissie en het Regiecentrum.
9. Alle betrokkenen komen binnen drie maanden na de visitatiedag bijeen voor een slotevaluatie.
10. Het Regiecentrum kent collegiale-visitatiebewijzen toe aan de betrokkenen in de visitatiekring.

9

Urenplanning collegiale visitatie GL

Een collegiale visitatie kent deze jaarlijkse urenplanning per betrokkene:

Ingeschatte tijdsbesteding voor <u>ge</u> visiteerde sectie GL	gev		
Ingeschatte tijdsbesteding voor collegiale <u>vis</u> itatoren		vis	
Afwerken binnen gestelde <u>term</u> ijn			term

Stap 1: werkwijze onderschrijven

		gev	vis	term
1.1	School en sectie onderschrijven rol, werkwijze en doelen Regiecentrum	PM	PM	
1.2	School en sectie onderschrijven visitatiekader Regiecentrum	PM	PM	
1.3	School en sectie investeren in voorbereiding, uitvoering en afronding (zie intentieverklaring)	PM	PM	
1.4	Elke docent met examenklassen is bereid te participeren	PM	PM	
1.5	Per sectie zijn bij voorkeur twee docenten opgeleid door Regiecentrum	PM	PM	
1.6	Docenten zijn bereid te visiteren en gevisiteerd te worden	PM	PM	
1.7	Elke school neemt deel in een visitatiekring van vier scholen	PM	PM	
1.8	Elk jaar wordt één school in een visitatiekring gevisiteerd	PM	PM	

Stap 2: voorbereiding

		gev	vis	term
2.1	Onderwijs wordt beschreven in vakleerplan	PM		
2.2	Positie van het vak en de sectie wordt beschreven (indien niet in vakleerplan)	1 uur		
2.3	Sectie maakt zelfevaluatie	8 uur		
2.4	Sectie plant betrokkenheid in komende visitaties (eigen school en elders)	PM		
2.5	Sectie stuurt vakleerplan, positiedocument en zelfevaluatie (evt. bijlagen) op	PM		2 mnd
2.6	Visitatoren lezen en bepalen focus voor visitatie		4 uur	
2.7	Visitatierollen worden verdeeld: voorzitter, secretaris, organisator		PM	
2.8	Visitatoren maken gedetailleerde planning voor de visitatie		6 uur	

Stap 3: uitvoering

		gev	vis	term
3.1	Panelgesprekken (leerlingen, vakdocenten, andere docenten, directie)	i.o.	i.o.	
3.2	Lesobservaties in examenklassen			
3.3	Rondleiding voor visitatoren, gebouw en vaklokalen	i.o.	i.o.	
3.4	Inzage aanvullende documentatie	i.o.	i.o.	
3.5	Onderling overleg visitatoren	i.o.	i.o.	
3.6	Mondelinge evaluatie door visitatoren aan gevisiteerde sectie	i.o.	i.o.	
Totaal:		10 uur	10 uur	

Stap 4: verslag

		gev	vis	term
4.1	Conceptverslag		secr: 8	2 wkn
4.2	Commentaar geven en verwerken		4 uur	2 wkn
4.3	Verslag voor eindredactie naar Regiecentrum		PM	2 wkn
4.4	Definitief visitatieverslag		secr: 2	2 wkn

Stap 5: afronding

		gev	vis	term
5.1	Gevisiteerde sectie bespreekt verslag intern en met directie	3 uur		
5.2	Sectie maakt interne afspraken over actiepunten voor komende vier jaar	1 uur		
5.3	Sectie stelt intern de reflectie vast en een plan van aanpak op	1 uur		
5.4	Sectie stuurt reflectie en plan van aanpak op aan commissie en Regiecentrum	PM		
5.5	Evaluatiebijeenkomst met alle betrokkenen in de visitatiekring	6	6	3 mnd
5.6	Regiecentrum geeft visitatiebewijzen af			

gevisiteerde school, per docent	30 uur		
visitatoren, per visitorator		30 uur	
extra tijd secretaris		10 uur	

Eind 2011 en begin 2012 is er onderzoek gedaan naar de collegiale visitatie volgens het systeem van het Regiecentrum. Dit onderzoek is gepubliceerd in oktober 2012 in *Narhex*, tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie. In deze paragraaf is het onderzoeksartikel integraal opgenomen.

Leren in andermans keuken

Onderzoek naar de werking en de effecten van de collegiale visitatie van het examenvak godsdienst/levensbeschouwing

Taco Visser en Janneke Zerner

Examenvakleraren godsdienst/levensbeschouwing bieden vakcollega's van andere scholen in de collegiale visitatie een kijkje in hun keuken. Wat levert dat op? Uit ons onderzoek onder achttien examenvakleraren GL blijkt dat collegiale visitatie van 'critical friends' de professionaliteit van examenvakleraren GL en de ontwikkeling van het examenvak GL sterk bevordert.

In januari 2011 startten dertien havo/vwo secties GL met de eerste drie collegiale visitaties in het kader van het examenvak GL.¹ Zij participeerden daarvoor in het collegiale-visitatiesysteem van het Regiecentrum *Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak*, een kwaliteitsborgingsysteem voor scholen en secties GL die dat vak de examenstatus hebben gegeven in hun schoolcurriculum. De belangrijkste doelen van dit systeem zijn de kwaliteitsborging van het examenvak GL en de voortgaande professionalisering van examenvakleraren GL.

Werkwijze collegiale visitatie

De werkwijze van zijn kwaliteitsborgingsysteem heeft het Regiecentrum beschreven in het *Collegiale-visitatiekader GL als examenvak* (Visser, 2011). Inhoudelijk komt die werkwijze erop neer dat leraren GL van vier scholen met een examenvak GL door middel van collegiale visitatie feedback en advies geven aan een te visiteren examenvaksectie GL op basis van het examenvakleerplan en een zelfevaluatie van die sectie. De collegiale visitatoren beoordelen die sectie in hoeverre zij de eigen vakdoelstellingen realiseert in de uitvoering van haar examenvakprogramma. Visitatoren zullen hun eigen vakopvattingen daarbij achterwege moeten laten en op een zo 'objectief' mogelijke wijze professionele feedback en adviezen moeten geven. De gevisiteerde sectie verwerkt de feedback en adviezen in een plan van aanpak

voor de komende vier jaar, de duur van een collegiale-visitatiecyclus. Elk jaar wordt op deze wijze één van de vier scholen in een collegiale-visitatiekring gevisiteerd.

Collegiale visitatie is de 'gouden middenweg' tussen een externe, boven-schoolse vorm van kwaliteitsborging en een interne, schooleigen vorm.

Qua procedure ziet elke afzonderlijke collegiale visitatie er dan als volgt uit. Na bespreking van het vakleerplan en de zelfevaluatie van de te visiteren sectie, formuleert de 'commissie' van collegiale visitatoren vragen voor meerdere gesprekspanels, die de commissie tijdens een visitatiedag op de te visiteren school zal spreken: de sectie GL, de schoolleiding, enkele leerlingen en enkele leraren van andere vakken. Op basis van de documentenbespreking en de indrukken op de visitatiedag, waaronder enkele lesbezoeken, presenteert de visitatiecommissie zijn feedback en adviezen aan het eind van de visitatiedag aan de sectie. Binnen enkele weken geeft de commissie al zijn indrukken weer in een visitatierapport. Ten slotte reageert de gevisiteerde sectie met een reflectie op het visitatierapport en een plan van aanpak.

Het Regiecentrum bereidt de deelnemers voor op deelname aan zijn visitatiesysteem. Zij leren in een driedaagse cursus op professionele wijze vakleerplannen te analyseren en te beoordelen, en feedback en adviezen te geven. Verder worden de verschillende panelgesprekken geoefend, is er aandacht voor de secretaris- en voorzittersrol in de visitatiecommissie en wordt er geoefend in het schrijven van het visitatierapport, het reflectieverslag en het plan van aanpak.

Motivatie voor collegiale visitatie

Er is voor collegiale visitatie als kwaliteitsborgingsysteem gekozen vanwege de bijzondere positie van het vak GL ten opzichte van andere (examen)vakken. Nederland kent de

¹ Sinds augustus 2007 kan het vak GL een examenstatus krijgen. Scholen kunnen drie keuzen maken: 1) GL zonder examenstatus, 2) een 'klein' examenvak als onderdeel van het combinatiecijfer en/of 3) een 'groot' examenvak, een nieuw keuzevak dat met een apart cijfer op de examenlijst komt. Voor alle vormen is een Programma van Toetsing en Afsluiting vereist. Het examenkeuzevakprogramma heeft toestemming nodig van het ministerie van OCW en dient geaccrediteerd te zijn door een hbo- of universitaire lerarenopleiding.

vrijheid van onderwijs, vastgelegd in artikel 23 van de Grondwet, waardoor scholen GL op eigen wijze mogen onderwijzen en examineren. GL kent ook geen landelijk eindexamen, noch landelijke exameneisen. Kortom, de kwaliteit van GL is lastig, zo niet onmogelijk op nationaal (lees: extern) niveau te borgen. Toch wensten diverse partijen de kwaliteit van het examenvak GL boven schoolniveau te borgen: confessionele schoolbesturen en bestuursorganisaties die een gefundeerd examenvak GL willen en leraren GL die passie hebben voor hun vak en de kwaliteit daarvan. De Besturenraad realiseerde daarom eerst een *Handreiking Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak* (Besturenraad, 2006) en stelde vervolgens het Regiecentrum in dat het collegiale-visitatiesysteem ontwikkelde (Visser, 2011). De Besturenraad en het Regiecentrum zien dit kwaliteitsborgingsysteem als de ‘gulden middenweg’ tussen een externe, bovenschoolse vorm van kwaliteitsborging en een interne, schooleigen vorm. In het systeem worden enerzijds externe professionele kwaliteitskaders ingezet (via de feedback en adviezen van de beroepsgroep) en wordt anderzijds de onderwijsvrijheid gerespecteerd (secties GL werken op basis van de eigen vakdoelstellingen).

Er zat voor de visitatoren een positief confronterende kant aan de visitatiedag. Die werkt als een spiegel: hoe doe ik het zelf in mijn programma?

Onderzoeksvragen en onderzoeksmethode

Na de eerste collegiale visitaties in 2011 wilde het Regiecentrum evalueren wat het effect is van de collegiale visitatie van het examenvak GL op de professionaliteit² en het examenvakprogramma van examenvakleraren GL. Ook was het Regiecentrum benieuwd of zijn systeem voldoende ‘werkt’. Eind 2011 en begin 2012 deden wij, Taco Visser en Janneke Zerner, daarom onderzoek naar de werking en de professionele effecten van de collegiale visitatie GL aan de hand van drie kernvragen:

1. Wat noemen deelnemende examenvakleraren GL als sterke punten en verbeterpunten van het collegiale-visitatiesysteem?
2. Welk effect heeft de collegiale visitatie volgens henzelf op hun professionaliteit?
3. Welk effect heeft de collegiale visitatie volgens henzelf op hun examenvakprogramma GL?

Achttien examenvakleraren vulden een vragenlijst in op een evaluatiedag van de collegiale visitaties op 30 november 2011, twaalf visitatoren en zes gevisiteerden. Daarop zijn zeven van hen geïnterviewd door middel van semigestructureerde diepte-interviews, drie één op één interviews en twee duo-interviews (waarvan vier visitatoren en drie gevisiteerden). De visitaties betroffen zowel het groot als het klein examenvak.

Hieronder volgen de resultaten gegroepeerd per kernvraag en onze algemene conclusies.

Sterke punten

De respondenten noemen als sterke punten van het visitatiesysteem:

- Alle respondenten vinden het ‘gehele’ systeem goed, inspirerend en stimulerend. Het zorgt er volgens enkele respondenten voor dat zij ‘echt’ tijd nemen voor hun professionalisering. Zij zeggen daar in de ‘waan van de dag’ niet snel aan toe te komen. Een enkeling noemt de visitatie een welkome ‘stok achter de deur’.
- De voorbereiding in de commissie vinden visitatoren prima te doen, vooral het inlezen en het bespreken van de documenten. Het opstellen van vragen voor de gesprekspanels bleek wat lastiger. Daarvoor vond menigeen de hulpvragen in het Collegiale-visitatiekader behulpzaam, een enkeling vond dat die vragenlijst stringenter kon worden gebruikt.
- Zowel gevisiteerden als visitatoren noemen met name de visitatiedag stimulerend. De eersten geven wel aan dat die dag ook spannend is, omdat je je kwetsbaar opstelt door collega’s ‘een kijkje in je keuken te geven’ en je jezelf afvraagt of je het goed doet. Enkele visitatoren vonden de dag óók confronterend: ze merkten soms een gebrek aan kennis of professionaliteit bij zichzelf. Er zat voor de visitatoren echter ook een positief confronterende kant aan de visitatiedag. Die werkt als een spiegel: hoe doe ik het zelf in mijn programma?
- Volgens de visitatoren is de cursus noodzakelijk om zelf goed te kunnen visiteren. Daarin wordt volgens hen in veiligheid aan het groepsproces en een professionele houding gewerkt. Opvallend is dan ook dat veel visitatoren het groepsproces en de inzet van de andere visitatoren tijdens de visitatie hoog waarderen (gevisiteerden eveneens). Ten aanzien van zichzelf aarzelen sommigen echter om tevreden te zijn. Hier leggen enkelen een verband met hun zelfbenoemde gebrek aan kennis of professionaliteit. Gevisiteerden kijken op hun beurt heel anders aan tegen hun rol. Zij signaleren bij zichzelf tevredenheid en een (soms te) hoge inzet. Sommigen missen wel support uit de eigen sectie.
- Over de begeleiding van het Regiecentrum zijn alle respondenten zeer tevreden. De begeleiding is bewustmakend, deskundig, stimulerend, structurerend en houdt een goede balans tussen sturing en ruimte bieden.

² We vullen het begrip professionaliteit niet nader in, noch geven wij een definitie daarvan of criteria daarvoor. We laten de perceptie en de invulling van het begrip over aan de respondenten.

Verbeterpunten

De genoemde verbeterpunten ten aanzien van het systeem en de cursus zijn:

- Bijna alle respondenten pleiten voor een extra bijeenkomst na afloop van de visitatiedag en het sturen van het visitatierapport. Velen hebben het opsturen van het rapport als te 'kil' ervaren voor een collegiale visitatie. In zo'n evaluatiebijeenkomst kan een 'warme' overdracht tussen commissie en gevisiteerde sectie plaatsvinden, het hele (leer)proces met elkaar gedeeld worden en vooruitgekeken worden naar de visitatie van een andere sectie.
- Volgens de gevisiteerden moeten visitatoren soms meer objectief en vanuit de visie van de gevisiteerde sectie oordelen. Sommigen van hen meenden suggestiviteit bij visitatoren op te merken. Zij stellen voor deze vaardigheid, die volgens hen wel voldoende is geoefend in de cursus, meer te trainen. Enkele visitatoren geven op hun beurt aan dat het ontvangen van feedback ook een belangrijke leerhouding is, waar de cursus meer op mag trainen.
- Sommige visitatoren noemen het scherp(er) hanteren van het tijdspad van de panels op de visitatiedag. Daardoor kunnen er ruimere overlegmomenten ontstaan, met als gevolg dat de commissie de eerste indrukken beter kan verwoorden aan het eind van de dag.
- Enkele visitatoren geven aan dat de gesprekspanels met de schoolleiding (met name) en met de collega's van de andere vakken meer geoefend kunnen worden in de cursus. Juist deze gesprekken vragen volgens hen scherpere gesprekstechnieken.
- Er is wat verdeeldheid over de invulling en functie van de lesbezoeken. Sommige visitatoren willen meer lessen bezoeken voor hun totaalbeeld, anderen vragen zich juist af wat het nut van de lesbezoeken voor de visitatie is.
- Enkele visitatoren die de rol van voorzitter of secretaris hadden, willen meer duidelijkheid over hun rol in relatie tot de commissie. Moet de voorzitter continu de panels leiden of mag hij of zij ook taken delegeren? Moet alleen de secretaris aantekeningen maken of doen alle visitatoren dat? In de cursus zou hier meer aandacht voor kunnen zijn.
- Ten slotte twee 'formele' verbeterpunten. Twee visitatoren willen graag een krachtiger signaal vanuit het Regiecentrum naar de schoolleiding van hun school om meer support ('urenvergoeding') te bewerkstelligen. Dit betreft leraren van twee 'open' christelijke scholen. Twee gevisiteerden en een visitator willen in verband met de verantwoording naar de overheid ('onderwijsinspectie') graag een keurmerk hebben na een geslaagde visitatie. Opmerkelijk is hier dat dit drie leraren betreft van 'gesloten' (orthodoxe) christelijke scholen. Overigens geven al deze vijf respondenten aan dat hun punt wellicht niet haalbaar is.

Effect op de professionaliteit van examenvakleraren

De respondenten noemen de volgende effecten van de collegiale visitatie op hun professionaliteit:³

Volgens de gevisiteerden moeten visitatoren soms meer objectief en vanuit de visie van de gevisiteerde sectie oordelen.

- Alle respondenten waarderen het effect van de visitatie op hun eigen professionaliteit als (zeer) positief. Enkele visitatoren stellen hierbij wel dat zij het effect van de visitatie groter inschatten voor de gevisiteerden dan voor zichzelf. Eén gevisiteerde ziet collegiale visitatie als wezenlijk onderdeel van zijn professie.
- Alle respondenten zijn het eens over het grootste effect van de visitatie: bewustwording. Veel gebruikte termen om dit effect nader toe te lichten, zijn: scherper worden, kritisch(er) leren kijken naar het eigen vak en het eigen functioneren, meer van een afstand leren kijken (op metaniveau), reflectie op je vak(visie) en jezelf, meer overzicht krijgen over je gehele programma, professioneel de balans opmaken, verbreding van je blik, over de muren van je eigen school heen kijken. Visitatoren benadrukken hierbij ook het spiegeleffect van de collegiale visitatie. Ze worden zich tijdens de visitatie van een andere sectie telkens bewust van de vraag: hoe doe ik dat eigenlijk zelf?
- Alle respondenten zeggen zich met name vakdidactisch te professionaliseren. Dat zie je onder meer terug in de maatregelen die ze (willen) nemen naar aanleiding van de visitatie. Die zijn hetzij vakinhoudelijk (veranderingen aanbrengen in het programma, opdrachten of materialen), of procesmatig van aard (meer werk maken van samenwerking in de sectie).
- Veel respondenten zeggen vooral een professionele houding geleerd te hebben: min of meer objectief feedback geven, analyseren, oordelen en adviseren. Feedback geven lukt hen naar eigen zeggen het beste: open staan naar elkaar en dingen teruggeven aan elkaar. Beoordelen zien zij als een moeilijker onderdeel van de professionele attitude. Dit komt ook vaak terug als kritiekpunt van met name de gevisiteerden: sommigen visitatoren laten volgens hen soms te veel suggestiviteit doorsijpelen. Eén visitator merkt hierbij op dat je als visitator geen eigen stokpaardjes moet berijden.
- Zowel gevisiteerden als visitatoren geven aan dat de visitatie hun leert het eigen vakleerplan te herschrijven. Ze voelen zich daar door de visitatie beter toe in staat. Een respondent noemt het vakleerplan schrijven zelf al een vorm van professionalisering.
- Meerdere visitatoren zijn zich meer bewust geworden van juist het leerlingperspectief in de uitvoering van hun examenvakprogramma. Vier keer werd nadrukkelijk genoemd dat met name het gesprekspanel met de leerlingen visita-

³ Zie voor onze hantering van het begrip professionaliteit voetnoot 2.

toren deed afvragen hoe hun leerlingen eigenlijk over hen dachten of tot hun recht kwamen in hun examenvaklessen.

Alle respondenten zijn het eens over het grootste effect van de visitatie: bewustwording. (...) Visitatoren benadrukken ook het spiegeleffect.

- De visitatie is voor veel gevisiteerden een impuls om meer professioneel samen te werken met collega's in de sectie/school, en met de schoolleiding. Sommige visitatoren geven aan niet tot meer samenwerking te zijn gekomen. Dat zou volgens hen wel moeten. Naast samenwerking in de school wordt er door respondenten ook meer professioneel samengewerkt en uitgewisseld met vakcollega's buiten de school (in en naast de visitatie).
- Volgens een paar respondenten zorgt de collegiale visitatie ervoor dat ze niet meer freewheelen in hun vak. Ze zeggen zich nu professioneler te gedragen. Zij zien dit facet ook terug in de positie van het vak in de school. Door de visitatie krijgt hun examenvak volgens hen meer body naar collega's en de schoolleiding toe. Examenvakleraren stralen ermee uit het belangrijk te vinden professioneel te werken aan de kwaliteit van hun vak.

Effect op het examenprogramma

Wat hebben de respondenten daadwerkelijk veranderd in hun programma?

- De meeste gevisiteerden geven vooral aan door te gaan met de doordenking van (delen van) hun curriculum. Visitatoren doen dat ook - iemand noemt dit het ijken van het programma en de doelstellingen, een ander meer het evenwichtiger maken van het programma -, maar richten zich meer op losse programmaonderdelen.
- Veel genoemde (vakdidactische) thema's waar respondenten (verder) aan werken, zijn: toetsing verbeteren, meer vorming in het programma inpassen en het beter beoordelen daarvan (hierbij wordt regelmatig het 'levensvisieboek' genoemd), de balans tussen kennis en vorming verbeteren, meer eigen keuzes en feedback van leerlingen inzetten in het programma, het verbeteren van de eigen lesstructuur en het programma aanvullen met nieuwe onderdelen (zoals met hindoeïsme en boeddhisme). Individuele respondenten noemen daarnaast nog: het portfolio, een nieuwe lesmethode, de relatie tot de identiteit van de school, het minder cognitief en meer ervaringsgericht lesgeven en het vervangen van dikke readers met vooral teksten door dunnere readers met meer zelfstandige opdrachten.
- Meerdere visitatoren gaan verder schrijven aan het vakleerplan, waarbij sommigen ook de eigen vakvisie en vakdoelstellingen zullen doordenken. Andere visitatoren

noemen het vakleerplan echter ook een 'worsteldocument' of 'te theoretisch'. Daarom zeggen deze visitatoren regelmatig aan te hikken tegen het herschrijven of aanpassen van hun vakleerplan.

- Twee gevisiteerde examenkeuzevakleraren noemen het herzien van de 'PR' voor het examenkeuzevak (leerlingen moeten immers voor het vak kiezen). Ze willen het keuzevak hiermee meer smoel geven en meer onderscheiden van het reguliere vak godsdienst.
- Vier visitatoren zeggen niets concreets gedaan of veranderd te hebben.

Algemene conclusies

Onze hoofdconclusie is dat het collegiale-visitatiesysteem van het Regiecentrum zijn waarde meer dan bewezen heeft voor de professionalisering van de daarin participerende examenvakleraren en de kwaliteitsborging van hun examenvak GL. Alle respondenten zeggen hun professionaliteit, zoals zij die zelf zien, op meerdere vlakken verder ontwikkeld te hebben. Sommigen lijken wel wat te twifelen aan hun eigen of andermans professionaliteit in de collegiale visitatie. Belangrijkste professionele ontwikkelpunt noemen zij het meer bewust worden van het eigen examenvakprogramma of van bepaalde onderdelen daarvan. Daarnaast hebben de meeste respondenten hun programma of vakleerplan

Alle respondenten zeggen hun professionaliteit, zoals zij die zelf zien op meerdere vlakken verder ontwikkeld te hebben.

daadwerkelijk op diverse onderdelen herzien of verbeterd. Dit valt bijzonder te noemen, omdat we uit onderwijskundig onderzoek weten dat de leertransfer van veel (na)scholing van leraren naar hun dagelijkse lespraktijk laag is. De ervaringen van de respondenten met het collegiale-visitatiesysteem en de cursus van het Regiecentrum, en hun reflecties daarop in dit onderzoek, hebben er ten slotte toe geleid dat het Regiecentrum zijn kwaliteitsborgingsysteem op meerdere punten heeft kunnen aanscherpen. De belangrijkste verbetering is het invoegen van een extra bijeenkomst enkele weken na de visitatiedag. In die bijeenkomst kunnen alle deelnemers in de visitatiekring het visitatieproces met elkaar evalueren en vooruitkijken naar de volgende visitatie.

Literatuur

Visser, T.D. (2011). *Collegiale visitatiekader voor het examenvak Godsdienst/Levensbeschouwing*. Woerden: Besturenraad.
Zie: www.besturenraad.nl > downloads > identiteit.

Besturenraad (2006). *Handreiking Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak*. Zie: www.besturenraad.nl > downloads > identiteit.

Bijlagen

Vier scholen met een examenvak godsdienst/levensbeschouwing (GL) hebben op ..... (datum) te ..... (plaats) ervoor gekozen om samen te werken in de collegiale visitatie volgens het collegiale-visitatiekader van het Regiecentrum *Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak* van (o.a.) de Besturenraad. Elk van de vier scholen in deze collegiale-visitatiekring wordt eens in de vier jaar gevisiteerd door de andere betrokkenen in de collegiale visitatie. De collegiale visitatie wordt gecoördineerd en organisatorisch ondersteund door de regievoerder van het Regiecentrum *Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak*.¹

Inhoud en doel

Collegiale visitatie houdt in dat een examenvaksectie GL het eigen examenvakprogramma GL verantwoordt tegenover enkele andere examenvaksecties GL door middel van een vakleerplan, een positiedocument en een zelfevaluatie, en dat die andere secties GL de sectie GL van professionele feedback en beoordeling voorzien ten aanzien van de manier waarop het examenvak GL inhoud en vorm gegeven wordt. Doel van de collegiale visitatie is de kwaliteit van het examenvak GL te borgen.

Collegiale-visitatiekring

De collegiale-visitatiekring betreft de volgende scholen en docenten GL:

- .....
- .....
- .....
- .....

Mogelijk komen er gaandeweg (en na scholing) sectiegenoten van de desbetreffende scholen bij.

Afspraken

Ten aanzien van de collegiale visitatie GL als examenvak maken de genoemde scholen en docenten GL de volgende bindende afspraken:

1. De collegiale visitatie wordt georganiseerd volgens het collegiale-visitatiekader dat ontwikkeld is door het Regiecentrum. De collegiale-visitatie-procedure betekent: 1) onderschrijven en inoefenen van de werkwijze, 2) voorbereiden van de collegiale visitatie, 3) uitvoeren van de collegiale visitatie, 4) schrijven van een collegiale-visitatieverslag, en 5) afronden van de collegiale visitatie.
2. Elke deelnemer aan de collegiale visitatie investeert hierin 30 uur per jaar. De verrekening van de taakbelasting hiervoor is een zaak tussen de deelnemende docent en de eigen schoolleiding.
3. De school committeert zich voor tenminste vier jaren aan de collegiale visitatie (de duur van een volledige collegiale-visitatiecyclus). Elk jaar wordt één van de school gevisiteerd. In het vierde jaar wordt afgesproken of en hoe het traject wordt voortgezet.
4. Alle kosten voor de collegiale visitatie worden door de eigen school gedragen. Te denken valt aan: scholingskosten, reiskosten, verteringskosten, kopieerkosten, verzendkosten.
5. De regievoerder spant zich in overleg met de collegiale visitatoren maximaal in om lesuitval als gevolg van de collegiale visitatie te voorkomen (op de visitatiedag is dit echter onvermijdelijk).
6. De vierjarenplanning is op ..... (datum) definitief vastgelegd.
7. De deelnemende docenten zijn geschoold voor de collegiale visitatie door het Regiecentrum. Als nieuwe sectiegenoten willen participeren in de visitatiekring, dan volgen zij eerst de scholing.

Ondertekening

Ondergetekende, verantwoordelijk schoolleider voor de tweede fase van.....(naam school), verklaart kennis genomen te hebben van de afspraken ten aanzien van de collegiale visitatie van het examenvak GL en committeert zich aan deze afspraken.

naam..... datum.....

functie.....

plaats..... handtekening.....

¹ Neem voor meer informatie over de collegiale visitatie in het kader van het examenvak GL contact op met het Regiecentrum.

Het Regiecentrum vraagt secties GL voor het beschrijven van het onderwijsprogramma GL een dubbel format te hanteren. Allereerst dient het format voor een vakleerplan dat de Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) ontwikkeld heeft, dat in de Hermes-brochure *Handleiding vakleerplan Godsdienst/Levensbeschouwing*¹ nader gespecificeerd is tot een format voor het vak GL, als algemeen onderwijskundig referentiepunt. Het vakinhoudelijk format van de Handreiking *Godsdienst/ Levensbeschouwing als Examen*² dient ten tweede als vakinhoudelijk referentiepunt.

Kortom, secties GL moeten hun examenleerplan GL beschrijven in het format vakleerplan van de Hermes-brochure en het inhoudelijk relateren aan het vakinhoudelijk format van de Handreiking. De Handreiking biedt daarbij geen inhoudelijk onderwijsprogramma. Niemand hoeft zich bovendien te verantwoorden tegenover de Handreiking. Die functioneert wel als referentiepunt om inhoudelijke kwaliteitssimpulsen te bieden.

Beide genoemde formats worden hier toegelicht.

Volgens de Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) bevat een vakleerplan van een schoolvak of van een ander onderwijsaanbod in de school, minimaal tien componenten.

Deze componenten zijn:

1. De visie op onderwijs: in een bepaald vak, algemeen onderwijskundig en ten aanzien van pedagogiek en burgerschapsvorming.
2. De onderwijsdoelstellingen (uitgesplitst op het niveau van kennis, vaardigheden en attituden).
3. De onderwijsleerinhouden (niet alleen op hoofdlijnen, maar ook op eindtermenniveau).
4. De onderwijsleervormen (zoals de gevolgde didactiek en de veel gebruikte werkvormen).
5. De onderwijsleermiddelen (zoals de gebruikte lesmethoden en ICT-middelen).
6. De toetsing en evaluatie van kennis, vaardigheden en attituden, en de leerlingcompetenties.
7. De rol en het competentieprofiel van de docent(e).
8. De samenwerkingsvormen in het onderwijs: met wie leren de leerlingen?
9. De leerplekken waar het onderwijs plaats vindt: waar leren de leerlingen?
10. De beschikbare onderwijstijd.

Vanwege de bijzondere aard van het vak GL kunnen deze tien leerplancomponenten van de SLO nader toegespitst worden voor het vak GL. Doordat het vak bijvoorbeeld een nauwe relatie met de schoolidentiteit heeft en omdat de relatie tussen het vak GL en de onderwijskundige en pedagogische visie van de school extra aandacht verdient, kan de eerste component in vier componenten verdeeld worden. De toetsing van kennis, vaardigheden en attituden valt verder te onderscheiden van de evaluatie van het onderwijs GL; die evaluatie wordt dan ook gespecificeerd tot 'leerlingfeedback'. Ten slotte kunnen drie 'restcomponenten' samengevoegd worden tot één component 'organisatie'.

Zodoende kunnen er twaalf leerplancomponenten voor het vak GL onderscheiden worden:

1. Visie op het vak GL.
2. Visie op het vak GL gerelateerd aan de schoolidentiteit.
3. Visie op het vak GL gerelateerd aan de schoolvisie op onderwijs, pedagogiek en burgerschapsvorming.
4. Vak en sectie GL in de school.
5. Doelstellingen vak GL.
6. Leerinhouden vak GL.
7. Leervormen vak GL.
8. Leermiddelen en faciliteiten GL.
9. Toetsing vak GL en leerlingcompetenties GL.
10. Organisatie leerlingfeedback GL.
11. Rol en competenties van de docent GL.
12. Organisatie GL (leerplekken, mate van samenwerking van de leerlingen en beschikbare tijd).

Om de kwaliteit van het levensbeschouwelijk onderwijs te kunnen beoordelen zal elke sectie GL haar examenprogramma GL moeten beschrijven in deze twaalf vakleerplancomponenten. Daarnaast geldt het vakinhoudelijke format GL van de Handreiking als vakinhoudelijk referentiepunt. In die Handreiking staat bij vijf algemene curriculumcomponenten een vakinhoudelijke richtingbepaling. Elke examen-vaksectie GL moet zich vakinhoudelijk kunnen verhouden tegenover die vijf componenten.

¹ Reijn, M.L. & Visser, T.D. (2011). *Handleiding vakleerplan Godsdienst/Levensbeschouwing*. Woerden: Hermes.

² Besturenraad (2006). *Handreiking Godsdienst/Levensbeschouwing als examen*. Zie: www.besturenraad.nl > downloads > identiteit.

1. Bij 'visie op onderwijs' (in het vak GL) dienen de 'piketpaaltjes' van de Handreiking als referentiekader voor de omschrijving van de visie van de sectie op het vak GL.

- bezinning op levensvragen
- oriëntatie op tradities en bronnen
- gericht op betekenisgeving
- religieuze dimensie
- communicatief, argumentatief en narratief
- contextueel: schooleigen vormingsdoelen
- keuzes leerlingen en samenhang vakken.

2. Bij 'doelstellingen' geeft het in de Handreiking breed omschreven doel van het vak richting aan het formuleren van de doelstellingen van de sectie. Dat brede doel is 'bestaansverheldering':

- in het perspectief van uiteindeelheidsvragen
- betrekking hebbend op visie, missie, houdingen, verantwoordelijkheid, beleving, waardering
- in relatie tot God (het transcendente), mijzelf, de medemens, de natuur/ wereld
- als persoon en burger, met het oog op studie en beroep.

3. Bij 'leerinhouden' zijn de zes vakinhoudelijke domeinen van de Handreiking richtinggevend voor elk vakleerplan GL. Deze domeinen komen voort uit het eindtermendocument van de NPCS:³

- vakspecifieke vaardigheden
- beelden van mens, wereld en God
- ervaring en godsdienst
- verbeelding en esthetiek
- moreel handelen en ethiek
- sociale omgang en gemeenschapsvorming.

4. Bij 'leervormen' biedt de Handreiking vijf basishandelingen aan, die ontwikkeld zijn door Thom Geurts, als het vakdidactische referentiepunt voor elk examenvakleerplan GL:

- religieuze, levensbeschouwelijke en ethische gevoeligheid leren ontwikkelen
- persoonlijke waarden leren ontdekken en benoemen
- persoonlijke waarden leren verbinden met religieuze en levensbeschouwelijke waardegemeenschappen
- ethisch en religieus/levensbeschouwelijk leren denken en communiceren
- ethisch en religieus/levensbeschouwelijk leren handelen in de praktijk.

5. Bij 'toetsing' wordt door de zeven leerlingcompetenties van de Handreiking de aandacht gericht op de leeropbrengst van de leerling. De leerling wordt:

- competent in zelfreflectie en ontwikkeling
- competent in communicatie en dialoog
- hermeneutisch competent
- spiritueel competent
- competent in esthetisch oordelen
- competent in ethisch waarderen en handelen
- sociaal competent.

³ Besturenraad (1999). Eindtermen *godsdienst/levensbeschouwing tweede fase protestants-christelijk onderwijs* van de NPCS. Zie: www.besturenraad.nl > downloads > identiteit.

Hiernaast wordt de rubric vakleerplan GL weergegeven uit de Hermes-brochure *Vakleerplan Godsdienst/Levensbeschouwing* aan de hand waarvan een sectie GL haar vakleerplan kan beschrijven en beoordelen. De rubric gaat uit van twaalf leerplancomponenten die gebaseerd zijn op tien algemene leerplancomponenten ontwikkeld door de Stichting Leerplanontwikkeling (SLO). Het SLO-model is nader toegespitst op de aard van het vak GL.

Van een sectie GL mag worden verwacht dat er een vakleerplan is of geschreven wordt waarin de twaalf nevenstaande vakleerplancomponenten (verticaal) een plek hebben of krijgen. Het kwaliteitsniveau van het vakleerplan (horizontaal) bepaalt de sectie zelf.

De rubric vakleerplan GL kent vier kwaliteitsniveaus: 1) algemeen, 2) systematisch, 3) motiverend, 4) positionerend beschreven. Niveau twee is de minimumrichtlijn voor een vakleerplan van het examenvak GL.

¹ Secties die een vakleerplan schrijven voor het examenvak GL voegen voor de eerste vier componenten bij niveau twee in: “en relateert de vakvisie aan de acht ‘piketplaatjes’ van de Handreiking Godsdienst/Levensbeschouwing als examenvak, zoals die geformuleerd zijn op pagina 7 van de Handreiking en verder uitgewerkt worden in de Handreiking”.

² Idem voor component vijf: “en relateert de vakdoelstellingen aan het viervoudige ‘doel’ van de Handreiking, zoals dat geformuleerd is op pagina 7 ervan en verder wordt uitgewerkt.”

³ Idem voor component zes: “en relateert de leerinhouden aan de zes ‘domeinen’ van de Handreiking, zoals die geformuleerd zijn op pagina 7 ervan en verder wordt uitgewerkt.”

⁴ Idem voor component zeven: “en relateert de leervormen aan de vijf ‘basishandelingen’ van de Handreiking, zoals die geformuleerd zijn op pagina 7 ervan en verder worden uitgewerkt.”

⁵ Idem voor component negen: “en relateert de leerlingcompetenties aan de zeven leerlingcompetenties van de Handreiking, zoals die geformuleerd zijn op pagina 7 ervan en verder worden uitgewerkt.”

⁶ Idem voor component dertien: “en relateert de zelf geformuleerde docentcompetenties aan die van de Handreiking, zoals die geformuleerd worden op de pagina’s 26, 27 en 28 ervan.”

Vakleerplancomponenten	Algemeen Beschreven
1. Visie op het vak ¹	De sectie beschrijft in algemene terminologie wat de visie op het vak inhoudt, maar begrippen als godsdienst/levensbeschouwing en de godsdienstig/levensbeschouwelijke belevingswereld van jongeren zijn onhelder gedefinieerd.
2. Visie op het vak gerelateerd aan de schoolidentiteit	De sectie legt een algemene relatie met de schoolcontext (identiteit, populatie, niveau).
3. Visie op het vak gerelateerd aan de schoolvisie op onderwijs, pedagogiek en burgerschapsvorming	De sectie beschrijft de relatie tussen de vakvisie en de schoolvisie op onderwijs, pedagogiek en burgerschapsvorming in algemene termen, waarbij onduidelijk is wie deze relatie zo ziet (de school of de sectie).
4. Vak en sectie GL in de school	De sectie beschrijft geen vakeigen bijdragen aan algemene schoolactiviteiten (bijdrage is niet structureel).
5. Doelstellingen vak ²	De sectie beschrijft haar vakdoelstellingen zeer algemeen.
6. Leerinhouden vak ³	De sectie beschrijft de leerinhouden zeer algemeen en niet in leerstofaanbod, noch op eindtermenniveau van leerlingcompetenties.
7. Leervormen vak ⁴	De sectie beschrijft haar leer- en werkvormen algemeen (mix van algemene en vakdidactiek).
8. Leermiddelen en faciliteiten	De sectie beschrijft de gehanteerde lesmethoden, maar zegt weinig over andere leerfaciliteiten.
9. Toetsing vak en leerlingcompetenties ⁵	De sectie beschrijft de toetsen en toetsvormen, maar geeft geen toetsdoelen, toetsinhouden, toets- en beoordelingscriteria, noch de te behalen leerlingcompetenties.
10. Organisatie leerlingfeedback	De sectie beschrijft geen feedbackmogelijkheden.
11. Rol en competenties van de docent GL ⁶	De sectie beschrijft de zeven SBL-competenties, maar spijst ze niet toe op de docentcompetenties GL en zegt niets over de wijze waarop de docentcompetenties verder ontwikkeld worden.
12. Organisatie GL-leerplekken, mate van samenwerking van leerlingen en beschikbare tijd	De sectie beschrijft globaal waar leerlingen leren, met wie zij leren, evenals het aantal lessen per week per jaarlaag.

Systematisch beschreven	Motiverend beschreven	Positionerend geschreven
De sectie beschrijft haar visie op het vak met gebruik van godsdienstpedagogische termen en definieert de begrippen godsdienst/levensbeschouwing en de godsdienstig/levensbeschouwelijke belevingswereld van jongeren helder.	De sectie motiveert haar visie ook ten aanzien van een godsdienstpedagogisch model en geeft aan wat godsdienst/levensbeschouwing en de godsdienstig/levensbeschouwelijke belevingswereld van jongeren daarin betekenen.	De sectie relateert haar motivatie bovendien aan meerdere godsdienstpedagogische modellen en vakinhoudelijke discussies over godsdienst/levensbeschouwing en de godsdienstig/levensbeschouwelijke belevingswereld van jongeren.
De sectie legt een specifieke relatie met de schoolcontext, waarin ruimte is voor convergentie en divergentie.	De sectie motiveert de relatie met de schoolcontext, convergerend of divergerend, ook vanuit haar schoolgebonden visie op het vak.	De sectie relateert haar motivatie bovendien aan diverse godsdienstpedagogische theorieën, schoolidentiteitsopvattingen en -ontwikkelingen.
De sectie legt een specifieke relatie tussen de vakvisie en de schoolvisie op onderwijs, pedagogiek en burgerschapsvorming, met aandacht voor de sectie- en schoolvisie, waarin bij beide ruimte is voor convergentie en divergentie.	De sectie motiveert ook de relatie tussen de vakvisie en de schoolvisie op onderwijs, pedagogiek en burgerschapsvorming (van sectie en school), convergerend of divergerend.	De sectie relateert haar motivatie voor de relatie tussen de vakvisie en de schoolvisie op onderwijs, pedagogiek en burgerschapsvorming bovendien aan meerdere modellen van onderwijs, (godsdienst)pedagogiek en burgerschap.
De sectie beschrijft vakeigen bijdragen aan algemene schoolactiviteiten, zoals vieringen, vakoverstijgende projecten, acties, debatten, counseling, stiltecentrum, enzovoorts.	De sectie motiveert ook haar vakeigen bijdragen aan algemene schoolactiviteiten vanuit haar vakdoelstellingen en haar visie op vak, onderwijs, (godsdienst)pedagogiek en burgerschapsvorming.	De sectie vertaalt bovendien, en vanuit haar motivatie, actuele maatschappelijke en levensbeschouwelijke zaken, die de school aangaan, op godsdienstpedagogische wijze in algemene schoolactiviteiten.
De sectie beschrijft haar vakdoelstellingen specifiek in kennis-, vaardigheden- en attitudedoelen.	De sectie motiveert de keuze voor haar doelstellingen ook vanuit haar visie op het vak, (godsdienst)pedagogiek en onderwijs.	De sectie positioneert haar motivatie ten aanzien van haar doelstellingenkeuze bovendien ten aanzien van meerdere visies op het vak, (godsdienst)pedagogiek en onderwijs.
De sectie beschrijft de leerinhouden nauwkeurig in leerstofaanbod of eindtermenniveau van leerlingcompetenties, en groepeert de leerinhouden systematisch.	De sectie motiveert haar keuze voor de leerinhouden of leerlingcompetenties ook vanuit haar kennis-, vaardigheden en attitudedoelen en haar godsdienstpedagogische visie.	De sectie positioneert haar motivatie ten aanzien van de keuze voor leerinhouden bovendien ten opzichte van meerdere visies op het vak, (godsdienst)pedagogiek en onderwijs.
De sectie beschrijft haar leer- en werkvormen vakdidactisch, evenals haar vakdidactische visie, en relateert haar vakdidactiek aan algemene didactiek.	De sectie motiveert haar visie op vakdidactiek en vakdidactische leer- en werkvormen ook vanuit haar vakvisie en vakdoelstellingen.	De sectie positioneert haar motivatie voor haar vakdidactische visie bovendien ten aanzien van meerdere vakdidactische modellen, vakvisies en vakdoelstellingen.
De sectie beschrijft het complete lesmateriaal, de buitenschoolse activiteiten, de leerfaciliteiten in de school en vaklokalen (bibliotheek, ICT), en het sectiebudget.	De sectie motiveert haar keuze voor leermiddelen, buitenschoolse activiteiten, gebruik van faciliteiten en sectiebudget ook vanuit haar eigen vakvisie en vakdoelstellingen.	De sectie positioneert haar motivatie voor de leermiddelen en faciliteiten bovendien ten aanzien van meerdere vakdidactische modellen en is innovatief in het gebruik van ICT-faciliteiten.
De sectie beschrijft toetsvormen en toetsdoelen nauwkeurig, evenals de toetsinhouden, op het niveau van kennis, vaardigheden en attitudes, samen met de toets- en beoordelingscriteria en de te behalen leerlingcompetenties.	De sectie motiveert haar keuze voor toetsing en leerlingcompetenties ook vanuit haar vakvisie en vakdoelstellingen, evenals vanuit een onderwijskundige taxonomie, en past haar toetsingsvormen en toetsingsinhouden na evaluatie aan.	De sectie positioneert haar motivatie bovendien ten aanzien van meerdere (vak)didactische modellen en taxonomieën en maakt haar beoordelingscriteria vooraf inzichtelijk aan leerlingen (bijvoorbeeld door middel van een rubric).
De sectie beschrijft de feedbackmogelijkheden van leerlingen ten aanzien van het programma en het functioneren van de docenten GL, zoals enquêtes en/of evaluatievragen in toetsen en lessen.	De sectie motiveert de feedbackmogelijkheden ook vanuit haar eigen visie op (vak)onderwijs en pedagogiek.	De sectie weet de feedbackmogelijkheden bovendien te positioneren ten aanzien van meerdere vormen van feedback en meerdere opvattingen over (vak)onderwijs en pedagogiek.
De sectie beschrijft, gebruikmakend van de zeven SBL-competenties en de beroepsstandaarden van de VDLG, wat volgens haar specifieke docentcompetenties GL zijn en geeft aan hoe die competenties verder ontwikkeld worden.	De sectie motiveert haar competentiebeschrijvingen ook vanuit een visie op competentiegericht leren, godsdienstpedagogiek en motiveert haar keuzen voor de eigen competentieontwikkeling.	De sectie positioneert haar motivatie ten aanzien van de competentiebeschrijvingen en de competentieontwikkeling bovendien ten aanzien van meerdere onderwijskundige en (godsdienst)pedagogische theorieën en opvattingen.
De sectie geeft een beschrijving van de leerplekken van leerlingen en hun samenwerkingsvormen, en legt een relatie tussen het aantal lessen per week per jaarlaag en het aantal studielasturen voor leerlingen.	De sectie motiveert de keuze voor de leerplekken van leerlingen, hun samenwerkingsvormen en de relatie tussen lessen en studiebelasting ook, en voert beleid om leerlingen te wijzen op de studietijdbelasting van opdrachten en toetsen, zodat leerlingen zelfstandig en zelfverantwoordelijk leren studeren.	De sectie weet haar motivatie bovendien te positioneren ten aanzien van meerdere onderwijskundige en (godsdienst)pedagogische theorieën en opvattingen, en motiveert haar keuze voor studietijdbelasting vanuit de eigen visie, doelen, leerinhouden, -vormen en toetsing.

Deze bijlage bevat een format voor een zelfevaluatieverslag. Dit format staat een examenvaksectie ten dienste bij het beschrijven van de ondernomen zelfevaluatie. Het format is gebaseerd op de acht zelfevaluatievragen uit paragraaf 5 van deze brochure.

De sectie GL staat vrij dit format te gebruiken. Zij kan ook een eigen opzet maken. Zo kunnen bijvoorbeeld ook alle zelfevaluatievragen uit paragraaf 5 onder elkaar beantwoord worden.

1. De onderwerpen van de zelfevaluatie

De sectie GL beschrijft waarop het accent bij de zelfevaluatie lag en vergelijkt het vakleerplan met de lespraktijk. Belangrijk hierbij is te denken vanuit de leerlingen: hoe halen zij de doelstellingen?

- Nulmeting: de huidige stand van zaken in een sterkte- en zwakteanalyse vertolken. Wat gaat goed en wat kan beter? Wat inspireert de sectie GL en wat wordt als een last ervaren? Is de schoolorganisatie behulpzaam voor de realisatie van de doelstellingen van de sectie GL?
- Welke uitkomsten van de zelfevaluatie zijn het belangrijkste en vragen de eerste aandacht? Welke samenvattende interpretatie maak je als sectie van alle uitkomsten?
- Focus: een belangrijk en succesvol thema voor de sectie GL of een vermoed zwak punt nader beschrijven, interpreteren en uitdiepen.
- Evaluatie van een recent verbetertraject. Wat is er gedaan om vooruitgang te boeken? Welke hulpbronnen zijn gemobiliseerd om zwakke punten te verbeteren? Waar wordt inspiratie opgedaan om verbeterpunten te realiseren?

2. De gevolgde werkwijze voor de zelfevaluatie

De sectie GL beschrijft en licht toe hoe de onderwerpen in beeld zijn gebracht en beoordeeld:

- Beschrijf de wijze waarop, met welke instrumenten en bij wie de zelfevaluatie is afgenomen. Denk aan: leerlingresultaten, enquêtes, lesbezoeken, interviews, intervisie.
- Beschrijf hoe het proces van eigen oordeelsvorming en verslaglegging is verlopen. Met wie zijn evaluaties besproken? In hoeverre zijn de interpretaties van alle sectieleden meegenomen? Hoe en met wie zijn er conclusies getrokken? Wie schreef het verslag?

3. Uitkomsten en conclusies zelfevaluatie

De sectie GL beschrijft de uitkomsten van de zelfevaluatie en geeft een eigen interpretatie van de uitkomsten, door de verzamelde evaluaties van de praktijk af te zetten tegen het vakleerplan:

- Formuleer conclusies, leerwensen en voorgenomen vervolgstappen naar aanleiding van de zelfevaluatie. Mogelijk worden er zelf verbeteradviezen voorgesteld.
- Formuleer enkele vragen waarop een antwoord gevraagd wordt van collegiale visitatoren. Bijvoorbeeld: Dit loopt niet zo goed: hoe komt dat? Hoe kunnen we dit (beter) aanpakken? We zijn zelf tevreden hierover, wordt dat herkend? Of zijn we te positief of te eenzijdig? Zijn we hiermee op de goede weg bezig? Of zien we zaken over het hoofd?
- Selecteer enkele punten van aandacht of ter nadere bestudering waarover de sectie in gesprek wil met de collegiale-visitatiecommissie. Geef hiervoor vooral aan waar jullie eigen kracht en inspiratie ligt of welke specifieke leerwensen jullie daarbij hebben.
- Indien de zelfevaluatie gedaan wordt na een eerdere collegiale visitatie vier jaar geleden, neem dan ook het destijds opgestelde plan van aanpak mee in de zelfevaluatie.

Bijlage 5

Aandachtspunten visitatievoorzitter

Voorafgaand aan de collegiale visitatie is er procedureel overleg tussen de visitatievoorzitter en de contactpersoon van de te visiteren sectie GL. Aandachtspunten daarbij zijn:

1. Datum van opsturen van de documenten (vakleerplan, positiedocument, zelfevaluatie, schoolgids, aanvullende materialen: leerlingenuquêtes, PTA's, toetsen, opdrachten, etc.).
2. Mogelijk neemt de voorzitter nog eens contact op over de documenten, bijvoorbeeld omdat de commissie van visitatoren enkele documenten onvolledig vindt of mist.

3. De afspraken over de datum en de tijdsplanning van de collegiale-visitatiedag.
4. De vraag of de bemensing van de diverse panels gelukt is en of het de sectie gelukt is om begeleiding te krijgen van de schoolleiding of een administratief of beleidsmedewerker.
5. De vraag naar het aantal en de duur van de lesobservaties in de examenvaklessen.
6. De vraag naar in hoeverre de hele sectie GL (voor een deel) betrokken is bij de visitatiedag: zijn de onderbouwcollega's GL bijvoorbeeld ook aanwezig bij het gesprek met de sectie? Worden er ook lessen geobserveerd in niet-examenklassen GL? Etc.
7. De vraag naar het draagvlak voor de collegiale visitatie in school en of er knelpunten zijn.
8. Afspraken over de procedure na de collegiale visitatie (opsturen collegiale-visitatieverslag, opsturen reflectie en plan van aanpak gevisiteerde sectie, datum evaluatiebijeenkomst)

De voorzitter heeft verder de gespreksleiding in het overleg dat de collegiale visitatoren voeren over de aangeleverde documenten van de te visiteren examenvaksectie GL en zorgt ervoor dat de vragen en aandachtspunten voor de visitatiedag verdeeld worden over de commissieleden.

Tijdens de visitatiedag is de voorzitter gespreksleider van de commissie en de panels, bewaakt hij/zij de inbreng van de diverse visitatoren en verwoordt hij/zij de eerste bevindingen aan het eind van de visitatiedag.

Bijlage 6

Agenda overleg collegiale-visitatiecommissie

Het vooroverleg in de collegiale-visitatiecommissie betreft:

1. Het beoordelen van alle documenten en de compleetheid daarvan.
2. De eerste indrukken, analyses en interpretaties en de vragen ter verduidelijking.
3. Een gedetailleerde analyse en beoordeling van het

vakleerplan, het positiedocument en de zelfevaluatie aan de hand van de checklist uit paragraaf 6 van deze brochure.

4. De focus, vragen en aandachtspunten van de commissie tijdens de collegiale visitatie.
5. De leerwensen, aandachts- en verbeterpunten van de te visiteren sectie GL.
6. De verdeling van de vragen per panel, wie welke vragen stelt.
7. De secretaris notuleert de relevante opbrengsten en actiepunten van het overleg en voegt de opbrengsten later toe in een paragraaf van het collegiale-visitatieverslag.
8. Het doornemen van de dagplanning van de visitatiedag en het maken van een taakverdeling.
9. Afspraken over de procedure van het schrijven van het collegiale-visitatieverslag: wanneer stuurt de secretaris het conceptverslag op? Voor wanneer moeten de visitatoren wijzigingen doorgeven? Wanneer geven de visitatoren hun definitieve akkoord?
10. Afspraken over de evaluatiebijeenkomst voor de gezamenlijke reflectie op de hele visitatie.

Bijlage 7

Voorbeeld dagplanning collegiale-visitatiedag

08.00 - 08.30 uur	Ontvangst en inzage in aanvullende documenten
08.30 - 09.30 uur	Panelgesprek met de (examenvak) sectie GL
09.45 - 10.45 uur	Panelgesprek met schoolleiding en enkele lesbezoeken
10.45 - 11.30 uur	Pauze en intern overleg commissie
11.30 - 12.30 uur	Panelgesprek docenten van andere vakken en enkele lesbezoeken
12.30 - 13.30 uur	Gezamenlijke lunch
13.30 - 14.30 uur	Panelgesprek met leerlingen
14.30 - 15.30 uur	Intern overleg commissie
15.30 - 16.00 uur	Evaluatie van de dag

Welke vragen stel je als visitatiecommissie aan de diverse gesprekspartners in de panels? In hoeverre verschillen de soorten vragen in de diverse gesprekken? Waar let je op bij een lesbezoek? Hieronder worden per panelgesprek en voor het doen van lesobservaties enkele vragen en aandachtspunten geformuleerd die richting geven aan de collegiale visitatie. De vragen zijn niet als keurslijf bedoeld, maar als een hulpmiddel voor de gesprekken met de panelleden. Collegiale visitatoren leggen vanzelfsprekend eigen nuances op basis van de beoordeelde documenten (vakleerplan, positiedocument en zelfevaluatie).

De vragenlijst is uitdrukkelijk niet bedoeld als afvinklijst.

Panelgesprek met de schoolleiding

1. Hoe staat u in het algemeen tegenover het examenvak GL? Welk beeld hebt u van het vak?
2. Wat gaat erg goed in het vak en wat kan er volgens u verbeterd worden aan het examenvak?
3. Wat gebeurt er volgens u in het programma van het examenvak GL? Welke doelen, inhouden, didactiek/werkvormen, opdrachten, toetsen, etc. komen er aan bod, denkt u?
4. Welke plek heeft het examenvak GL in het schoolcurriculum, in het systeem van becijfering, in het PTA en ten aanzien van de schoolidentiteit?
5. Wat verwacht u van het examenvak GL en wat verwacht het personeel ervan volgens u?
6. In hoeverre verwacht u samenwerking met andere vakken en leerdomeinen?
7. Wat verwacht u van de examenvakdocenten GL? Hoe ondersteunt u hen (ook materieel)?
8. Waar kunnen examenvakdocenten u op aanspreken? (en andersom)
9. Wat is uw visie op het examenvak GL? In hoeverre strookt die met de visie van de sectie GL?
10. Welke kennis, vaardigheden en vorming staat u voor met het vak GL?
11. Welke algemene schooldoelen wilt u met het examenvak GL bereiken? Wat wilt u dat de sectie GL met het examenvak nastreeft?
12. Welke bijdrage levert het examenvak GL volgens u aan de algemene schooldoelen?
13. Tegen welke obstakels of verrassingen in het kader van het examenvak GL loopt u aan?
14. Wat verwacht u van de collegiale visitatie? Welke ondersteuning biedt u de sectie GL daarin?

Panelgesprek met de sectie GL

Aandachtspunten met betrekking tot de bestudeerde documenten:

1. Benoem de sterke punten ten aanzien van vakleerplan, positiedocument en zelfevaluatie.
2. Stel de vragen die er zijn ten aanzien van vakleerplan, positiedocument en zelfevaluatie.
3. Benoem en bevraag hoe de sectie de relatie legt tussen de Handreiking en het vakleerplan.
4. Geef aan welke discrepanties ervaren worden binnen of tussen vakleerplan, positiedocument, zelfevaluatie en het bijgevoegde materiaal (studieplanners, opdrachten, toetsen, etc.)
5. Stel vragen ten aanzien van schoolfaciliteiten, de taakverdeling en de samenwerking in de sectie, de positie in de school ten aanzien van collega's, leerlingen, ouders en schoolleiding.
6. Stel vragen ten aanzien van de communicatie tussen de sectie en de andere betrokkenen: leerlingen, ouders, docentcollega's, ondersteunend personeel, schoolleiding, etc.

Aanvullende vragen:

7. Wat willen jullie toelichten ten aanzien van de leerwensen, aandachts- en verbeterpunten en het bijgevoegde materiaal (studiewijzers, toetsen, opdrachten, lesmethoden, materialen)?
8. Hoe hebben jullie het proces van zelfevaluatie ervaren? Wat was inspirerend/confronterend?
9. Waar doen jullie inspiratie en ideeën op voor het examenvak GL? Welke nascholing is er?
10. Welke knelpunten ervaren jullie in de praktijk van het geven van het examenvak GL?
11. Wat vertellen leerlingen, collega's, ouders en schoolleiding dat er in het examenvak gebeurt?
12. Welke examenvakonderdelen waarderen leerlingen het meest/minst positief? Waarom?
13. Hoe gaan jullie om met commentaar van leerlingen, collega's, ouders, schoolleiding?
14. Hoe verwerken jullie de feedback en de kritiek van de andere betrokkenen in de lessen van het examenvak cq. het vakleerplan, de zelfevaluatie, het positiedocument, de visitatie?

Panelgesprek met enkele docenten van andere vakken

1. In hoeverre hebben jullie met het examenvak GL te maken in hun schoolpraktijk? Welke waardering geven jullie daaraan?
2. Wat merken jullie van hoe de leerlingen aankijken tegen het examenvak GL en/of het examenvak ervaren? Wat vinden leerlingen van het examenvak, denken jullie?
3. Hoe ervaren jullie de status en de bijdrage van het examenvak GL in de school? Welk beeld hebben jullie van het examenvak (ook in vergelijking met het gewone vak GL)?
4. Wat gebeurt er volgens jullie in het programma van het examenvak GL? Welke doelen, inhoud, didactiek/ werkvormen, opdrachten, toetsen, etc. komen er aan bod, denken jullie?
5. Wat merken jullie van de activiteiten GL, het examenvak GL en de sectie GL in de school?
6. In hoeverre heeft het examenvak GL invloed in jouw vak? Welke invloed? Voorbeelden?
7. Waarmee hebben jullie moeite ten aanzien van het examenvak GL en waar ben je erg blij mee?
8. Hoe ervaren jullie de bijdrage van de sectie en sectieleden GL in de school? In hoeverre is die bijdrage veranderd sinds GL examenvak is?
9. Wat is jullie beeld van de sectie GL? Wat roept deze sectie spontaan bij jullie op?
7. In hoeverre hebben jullie inspraak en invloed op het programma van het examenvak?
8. Welke bijdrage wordt er van jullie gevraagd in het programma en welke leveren jullie?
9. In hoeverre biedt de sectie GL en de school jullie (of de leerlingen in het algemeen) voldoende faciliteiten en 'leerbronnen' om levensbeschouwelijk te leren?
10. Hoe ervaren jullie het niveau van het examenvak GL? Wat vinden jullie er moeilijk en makkelijk aan? Hoe ervaren jullie toetsen, opdrachten, portfolio, levensvisieboek, etc.?
11. Hoe ervaren jullie de sfeer in de lessen GL? (veilig, vertrouwd, jezelf kunnen zijn, diversiteit, etc.)
12. Hoeveel tijd en status neemt het examenvak GL in jullie schoolbeleving in, ook als jullie het vergelijken met andere vakken?
13. Hoe moet een docent GL lesgeven in het examenvak GL en wat moet hij echt niet doen?
14. Welke goede punten kunnen jullie noemen ten aanzien van het lesgeven van jullie examenvakdocenten GL en welke verbeterpunten willen jullie de docenten GL geven?

Panelgesprek met enkele leerlingen uit diverse examenklassen

1. Wat willen jullie docenten GL jullie leren met het examenvak GL, denken jullie?
2. Wat zou je zelf graag willen leren in het examenvak GL en in hoeverre is daar (al) ruimte voor?
3. Wat leren jullie naar eigen zeggen het meest in het programma van het examenvak? Wat blijft bijvoorbeeld hangen? Wat werkt er door? Wat spreekt aan? Wat is zinvol geweest?
4. Wat leren jullie van ... (noemen van enkele programmaonderdelen van het examenvak GL)?
5. Welke goede punten kunnen jullie noemen ten aanzien van het examenvak en het programma GL en welke verbeterpunten willen jullie geven?
6. In hoeverre sluit het programma van het examenvak GL aan bij jullie eigen beleving en interesse?
1. Komt de indeling van de lesruimten van het examenvak GL overeen met het beeld dat uit de documentatie (vakleerplan, positiedocument, zelfevaluatie, PTA's, etc.) naar voren komt?
2. Welke sfeer (werksfeer en atmosfeer) ademen de lessen van het examenvak GL en komt die overeen met het beeld dat uit de documentatie naar voren komt?
3. Hoe gedragen leerlingen zich in de les? Welke bijdrage ten aanzien van het lesprogramma vertonen de leerlingen? In hoeverre komt dit beeld overeen met de documentatie?
4. In hoeverre komen de docentstijlen en de didactische werkwijzen van de docenten GL overeen met het beeld dat uit de documentatie naar voren komt? Let op de mate van: uitleg, gesprek, onderwijsleergesprek, debat, bezinning, duo's, groepswork, zelfstandig werk, etc.
5. Hoe zou de relatie tussen de docent en de leerlingen in de lessen van het examenvak het beste getypeerd kunnen worden? In hoeverre komt dit beeld overeen met de documentatie?

Wederom een mogelijk format. Deze keer voor de verslaglegging van de collegiale visitatie.

Het collegiale-visitatieverslag kent volgens het Regiecentrum minimaal de volgende vijf onderdelen:

1. Feitelijke gegevens

Over de school en de schoolidentiteit. Hiervoor kan de schoolgids geraadpleegd worden.

Over de sectie GL en het aantal leerlingen dat het examenvak GL volgt (en de leerjaren ervoor).

2. Inleiding

Met gegevens over de collegiale visitatoren (namen en scholen).

Een korte beschrijving van de collegiale-visitatiedag en de opbouw van het verslag.

Over het wederzijdse leerproces en wat daarin inspirerend of belemmerend was.

3. Informatie voorafgaand aan de collegiale visitatie

Over de analyse en interpretatie van vakleerplan, positiedocument, zelfevaluatie en materialen.

Over de gekozen focus, aandachtspunten en vragen van de collegiale-visitatiecommissie.

Voor deze paragraaf kunnen de notulen van het commissie-overleg gebruikt worden.

4. De collegiale visitatie

Over de bevindingen van de collegiale visitatoren ten aanzien van de relatie tussen de documentatie (vakleerplan, positiedocument en zelfevaluatie) en de praktijk van het examenvak.

Met de bevindingen van de collegiale visitatoren ten aanzien van de vooraf gekozen focus, aandachtspunten en vragen van de collegiale-visitatiecommissie.

Chronologisch geordend naar aanleiding van de dagplanning of thematisch. Voor deze paragraaf kunnen de notulen van de panelgesprekken en de lesobservaties gebruikt worden, die tijdens de visitatiedag opgetekend zijn.

5. Conclusies en aanbevelingen

Met eerst de sterke en inspirerende punten van het examenvak GL van deze sectie en vervolgens de adviezen ter verbetering, ter inspiratie of ter overweging.

Met een afsluitende samenvatting over het meest inspirerende en het meest urgente verbeterpunt.

Voor deze paragraaf kunnen de aantekeningen gebruikt worden van de eerste bevindingen die aan het eind van de visitatiedag gepresenteerd zijn.

De gevisiteerde sectie GL bespreekt het collegiale-visitatieverslag intern en schrijft een korte reflectie. In die reflectie kan de sectie ingaan op het complete visitatieverslag, maar reageert zij tenminste op de feedback en adviezen in het collegiale-visitatieverslag. De sectie vertaalt de reflectie daarna in een plan van aanpak met verbeterpunten, die zij de komende vier jaar aanpakt. Het verdient aanbeveling om een planning te maken waarin jaarlijks een actiepoint aangepakt wordt.

Het complete document heeft een omvang van één à twee pagina's en wordt zowel opgestuurd aan de commissie van collegiale visitatoren als aan het Regiecentrum.

De gevisiteerde sectie GL neemt de uitkomsten van de collegiale visitatie vervolgens op in het kwaliteitszorgsysteem van de school en communiceert de uitkomsten aan belanghebbenden binnen en buiten de school. Te denken valt aan de betrokkenen in alle panels, maar ook aan publicaties op de website en in de nieuwsbrief van de school, het ouderbulletin, de schoolgids en de schoolkrant. Het reflectiedocument en het plan van aanpak dienen als brondocument voor deze communicatie.

Ten slotte is het aan te bevelen om de uitkomsten intern te bespreken met de locatiedirectie. In dit overleg kunnen gezamenlijke afspraken gemaakt worden over mogelijke ondersteuning vanuit de schoolleiding bij het realiseren van het opgestelde plan van aanpak.

Besturenraad

Postbus 381
3440 AJ Woerden
T 0348 74 44 44
F 0348 74 44 99
www.besturenraad.nl
info@besturenraad.nl

